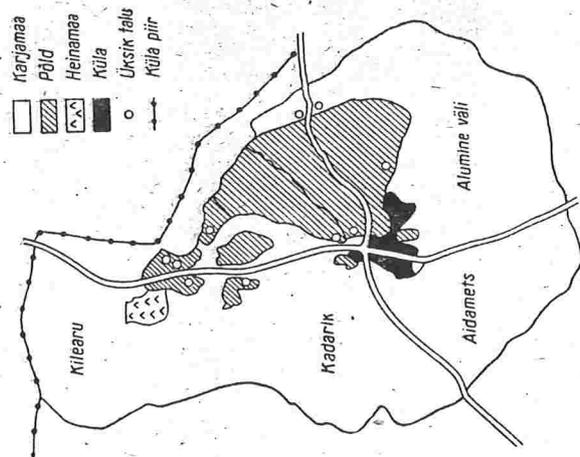

Valdavas osas sealsetes külades asetsevad pered suhteliselt üksteise lähedal (sumb-, ahel-, ridaküla), mille tõttu oli kerge ja praktiliselt otstarbekas kogu külal või isegi mitmel naaberkülal loomi ühiselt karjatada (joon. 1). Vana ühiskarjatamise traditsioon jätkus kohati sealgi, kus puudus vastav majanduslik alus kogu-kondliiku maakasutuse näol. Nii karjatati loomi ühiselt veel 1930-ndatel aastatel Virtsus ja Noa-rootsis, kuigi seal oli igale perele kinnitatud oma karjamaosa¹. Samuti on Häädemeestest teateid sellise ühiskarjatamise kohta rannäärseel karjamaal.

Karjamaa
 Põld
 Heinamaa
 Küla
 Üksik talu
 Küla piir

Järgnevalt vaadeldakse lähemalt ühiskarjatamist ja sellega seoses olevaid küsimusi Saaremaal. Käesolev kirjutis on esialgseks

Joon. 1. Näide küla ühiskarjamaa paigutusest. Kaarma, 1939.
 ES KT 70, 110 järgi.

kokkuvõtteks autori poolt 1957.—1959. aasta suvistel välitöödel Saaremaal ning Muhust kogutud teatmateriaalist. Saadud andmetest ulatuvad vanimad tagasi moodunud sajandi kolmanda veerandi alguseni. Lisaks kogutud materjalidele on kasutatud ENSV TA Etnograafia Muuseumi, ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna ja ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi teatmateriaali.

Võrreldes mandrialaga on Saaremaal vähe põlluks sobivat maad. Samal ajal on seal rikkalikult rohumaad, peamiselt karjamaid. Statistiliste andmete järgi, mis käivad 1925—1930-nda aasta kohta, oli Saaremaal kasutatavast maast põllumaad 15,7%, karjamaad 37,5% ja heinamaad 37,9%. Mandri-Eesti alal olid keskmised näitajad vastavalt 33,4%, 22,9% ja 29,4%

¹ Läänemaa. Maadeteaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Tartu 1938, lk. 152.

Tst, 1962
 Etnograafia Muuseumi An.
 XVII

ÜHISKARJATAMISEST SAAREMAAL

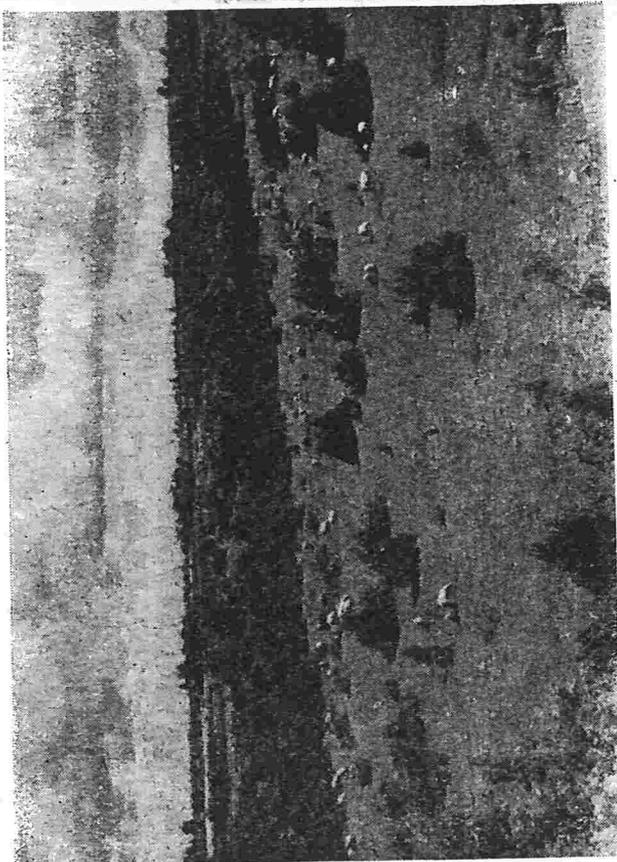
Ildike Liiv

Ürgkogukondlikust korrast pärinev maa kogukondlik kasutamine püsis Eesti külas sajandite vältel. Kuigi põllud olid pere vahel jagatud nõori- ja lapimaadena ning heinamaad tükkidena, tingis küla väljade ja heinamaade üleribasus nende kasutamise kogu külakonna poolt ühiselt väljakujunenud traditsioonide alusel. Karjamaad jäid tavaliselt jagamata. Seetõttu karjatati ka loomi kogu küla poolt ühiselt. Ühiskarjatamise majanduslikuks aluseks oli seega kogukondlik maavalendus, kus igal perel oli ühise karjamaa kasutamise õigus.

Seoses kapitalistlike suhete arenemisega meie külas hakkasid mõisad alates XIX sajandi teisest poolest talusid müüma, kusjuures talumaa püüti mõõta välja võimalikult ühes tükkis. Lisaks põllu- ja heinamaale eraldati talule ka teatud kindel osa senini küla ühises kasutuses olnud karjamaast. Tavaliselt piiras iga talu oma karjamaa aiaga ning hakkas oma loomi eraldi karjatama. Seega purustas talukohtade väljamootmine ehk kruntimine kogukondliku maavalduse ning võttis ühiskarjatamiselt majandusliku aluse.

Vastavalt kapitalismi arenemisastmele meie külas ei toimunud talude päriseksostmine üheaegselt kogu Eesti ulatuses. Mandri-Eestis toimus see üldiselt moodunud sajandi 60-ndatest aastatest alates. Saartel, samuti mandriala lääneosas ning Kagu-Eestis setu alal hakati talumaid kruntima alles moodunud sajandi lõpust, valdavas osas käesoleva sajandi algusest peale. Saaremaal kestis kruntimine kohati 1930-ndate aastate lõpuni, erineb ajaliselt endiste kihelkondade kui ka valdade ulatusest. Mitmetesse küladesse aga ei tulnud *mõõtu* enne nõukogude korra taaskehtestamist 1940. aastal. Sellest tingituna püsis ühiskarjatamine Saaremaal kauem kui mujal Eestis. Ka oli Saaremaa ja Muhu asustus samuti soodne ühiskarjatamiseks.

(viimane on üle-eestiline keskmine)². Möödunud sajandi lõpul pidi rohumaid olema veelgi enam, kuna XX sajandi algkümnel võeti juurde põllu alla uusi maid.

Autori foto 1959. Fk 1259:140.

Joon. 2. Kadakane lambakarjamaa. Valjala.

Vaatamata rohketele heina- ja karjamaadele ei leia kari siiski suvel küllaldaselt toitu, sest enamik Saaremaa karjamaadest on kehvad paepealsed või liivased kadastikud (Joon. 2). Kuivadel suvedel rohi seal lausa kõrbeb. Parema rohukasvuga on ranna-karjamaad ja kohati ka siseala karjamaad, viimased on aga enamasti kattunud tiheda sarapuuvõsaga, mis takistab lopsakat rohukasvu.

Looduslikud tingimused, karjamaade iseloom määras ära karjakasvatuse suuna Saaremaal. Viletsatelt karjamaadelt leidsid kõige kergemini toitu lambad, kes ei põlanud ka kadakasve. Seetõttu omandaski Saaremaa ja Muhu majandusel lammasve kasvatamine erilise koha. Juba XIX sajandi teisest veerandist alates hakkasid mõisad kasvatama merinolambaid. Need segunesid kohaliku lambatõuga, kusjuures kujunes välja

² Eesti Põllumajandus, *Statistiline aastaraamat X*, Tallinn 1932, lk. 112.

saartele omane pehme villaga lammas, kes sai valdavaks ka talumajapidamistes. Lambakasvatuse suurt osatähtsust püsis Saaremaal kuni Esimese maailmasõjani. Siis algas lambakasvatuse tagasimine, lõpliku hoobi andis vabrikuriiete järjest laialdasem levik ning 20-ndate aastate lõpul esinenud massiline lammasve taud. Sellest ajast peale suunati peatähelepanu juba piimakarja arendamisele.

Möödunud sajandi lõpul ja käesoleva algul oli Saaremaa suurtes talukohtades tavaliselt 5–7 ha põldu, 16–20 ha heinamaad ja 22–26 ha karjamaad ning metsa, viimased olid harilikult ühismaast eraldamata. Niisugustes taludes oli 1–3 hobust, üle talve peeti 2–5 veist, 8–11 lammas, 1–2 siga ja paar hane. Väiketalunditel oli 1–2 ha põllumaad, 4–6 ha heinamaad ja 6–9 ha karjamaad. Nendes majapidamistes oli sageli 1 hobune, üle talve peeti 1–2 veist, 3–5 lammas, siga ja mõnikord hanepaar.

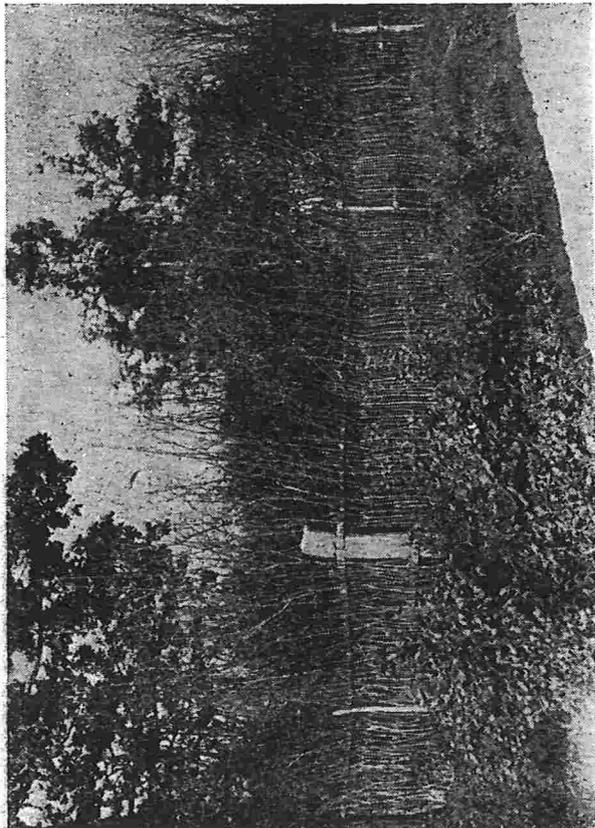
Peaaegu kogu suvi karjatati loomi karjamaadel. Pärast heinatõugu lasti kari ka heinamaadele, hilissuvel kõrrepõldudele ja kesale. Võimaluse korral karjatati loomi ka riigimetsas. Loomade ühise karjatamise õigus küla karjamaadel oli ainult talumajapidamistel. Vabadikud pidid maksma eraldi tasu selle eest, et nad said oma loomi karjatada küla karjamaal. Tasuda tuli talule, kelle karja hulka andis vabadik suveks oma loomad. Kiiretel hooajatoodel nõudis talu selle eest töökäsi vabadiku perest³.

Üheks vanemaks ühiskarjatamise viisiks oli Saaremaal loomade karjatamine ilma järelevalveta. Et loomad ei kahjustaks põlde, selleks piirati need aedadega. Kui Eesti mandriosa viljaka pinnasega aladel põllud aja jooksul laienesid ja saavutasid suure ulatuse, siis Saaremaal, nagu juba mainitud, jäid põllud kehva pinnase tõttu suhteliselt väikesteks. Selletõttu oli siin otstarbekas põlde ja enamasti ka heinamaid aiaga piirata, kuna karjamaa jäi tarastamata. Mõne teate järgi olid aga just saare siseala karjamaad piiratud aiaga kas täielikult või osaliselt, et nii takistada loomade pääsu mõisa- või riigimetsa (Muhu Suuremõisa küla, Jaani Tagavere küla).

Saaremaal ja Muhus olid valitsevaks kiviajad. Nende rühkus andis omapärase ilme kogu ala üldpildile. Kiviajad olid paekivist või maakivist. Aja kõrgus oli tavaliselt 1 meetri; paekivist aedadel mõnikord rohkemgi; laius alt 1 meetri; hargalt 0,5 meetrit. Kiviaedade tegemine oli küllaltki raske töö.

³ RKM II 55, 116–117 Põide; KV 68, 331 Muhu; samuti autori täheändused.

kuid selle eest püsis aed ka aastakümneid. Kiviaedade rajamisega saavutati kaks eesmärki — kõigepealt kaitsiti põlde loomade eest ja ühtlasi puhastati viletsaid põllulappe kividest. Puaedade olid Saaremaal tüüpilisteks püstand- ja hirs-aed. Püstandaed⁴ oli tihe, kuid nõrk. Tavaliselt eraldati sel-

Joon. 3. Püstandaed. Püha, Sauaru k. Autori foto 1959. Fk 1259:253.

lega juurviljaaedu õuest ja see oli kaitseks just kanade vastu (joon. 3) Hirttest tehtud aia levinumaks kujuks oli *kurendauid*⁵. Seda aiatüüpi kasutati kõige enam põldude, heinamaade ja karjamaade piiramiseks (joon. 4).

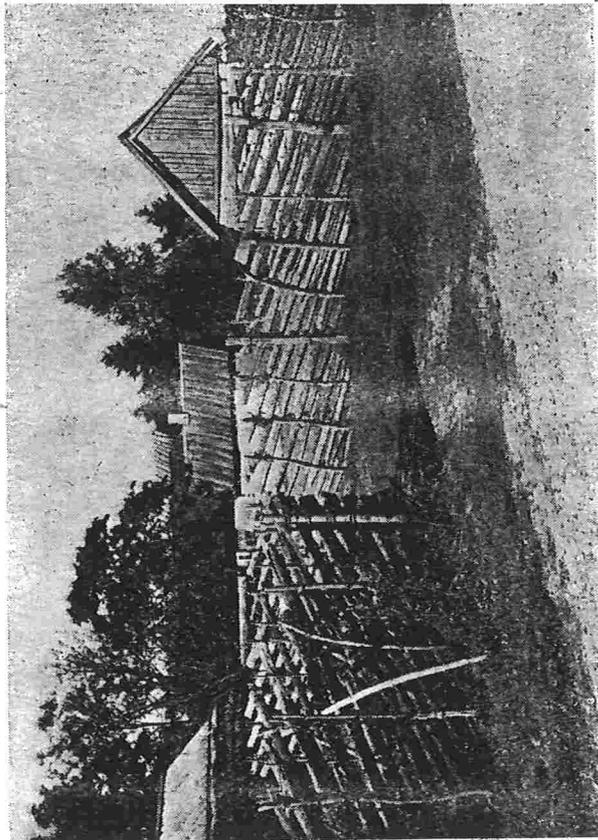
Kohati tehti kiviatale peale veel puaaed — hirs- või püstandaed. Selliste aedadega ümbritseti taluõued või piirati ainult nende külätänavapoolne külg. Hirsaiaga kiviaeda on

⁴ Püstand — Jämaja, Kihelkonnna, Muhu. Püstandaed tehti peentest varbadest, mis pisteti kolme rõhtlatti vahele.

⁵ Kurendauid, kureldi aid — Karja; kurend aid — Kihelkonna, Kaarma, kurendi aid — Mustjala; joosuga lattaid — Kihelkonna. Kurendauidas asetati hirted põõlpoiki kahte teiba (teibapaari) vahele. Teibapaarid kinnitati omavahel vitstega.

kohati kasutatud ka väiksemate lambakarjamaade tarastamiseks. Suuremaid alasid pole selle aiaga ümbritsetud, kuna nimetatud aia tegemine oli üsna aegavõttev.

Aedade püstitamisel lähtusid talupojad põhimõttest, et aia tegi see pere, kellele kuulus vastav põllu- või heinamaatükk. Enne talude kruntimist ei eraldatud perede üksikuid põllu- ja heinamaalappe, vaid aed tehti nii, et see ümbritses kogu küla

Joon. 4. Joosuga lattaid. Kihelkonna, Tammese k. Autori foto 1959. Fk 1259:453.

välja ja heinamaad. Karjamaa tarastamisel on aia tegemisest kogu küla või mitme küla pered ühiselt osa võtnud. Igal perel oli kohustus teha osa uut aeda ja kohendada vana⁶. Teate järgi Jaani kihelkonnast olid küla kiviaiad jagatud perede vahel süllaviisi⁷. Kiviaeda püstiselt asetatud paekivid tähistasid üksikutele peredele kuuluvaid aiaosi. Kui mõni loom läks üle aia ja kahjustas põllul vilja, siis kutsuti kohale külavanem. See määras kindlaks kahju suuruse, mille pidi tasuma pere,

⁶ Lagunenud kiviaia parandamist ja kohendamist nimetati Muhus aia pöörmiseks.

⁷ RKM II 55, 204-5.

kelle aiaosa oli laokil⁸. Aiad seati korda varakevadel enne karjatamise algust. Põide kihelkonnas on selleks tähtjaks olnud paastumaarjapäev — 25. märts. Selleks ajaks aetud korda kõik küla asjad — pandud karjased «paika», nõutud küla makse jne⁹.

Tavaliselt tegid peremehed ise aia. Kuna kiviaedade tege- miné nõudis aega ja teatud kogemusi, siis oli see vanemate meeste ülesandeks. Muhus teati kõnelda aga isegi erimeistri- test — *aiaseppadest*, kelleks olid peamiselt popsid. Üks vii- mane üle Mühu tuntud aiasepp Aia-Mühkel oli pärit Kapi küla Aavi talust. Aiamaaterjali — kivid — pidi iga pere ise kohale muretsema, aiasepp ladus vaid kivimaterjali üles. Tasu maksti ühe sülla aia tegemise pealt. Tasu suurust ei õnnestunud aga teada saada.

Pärast Esimest maailmasõda hakkasid levima okastraataiad. Esialgu saadi traati sõjaaegsetest tõketest ja kaevikutest. Kodanlikul ajal eraldati krunditud karjamaad perede poolt tavaliselt okastraataiaga¹⁰.

Ühiskarjamaal käisid kõik küla kariloomad — nii hobused, veised kui ka lambad, kusjuures tavalised aiad pidasid kinni hobuseid ja veiseid. Kuna hobustele püüti kindlustada parema rohuga karjamaid, siis oli mõnel külal hobuste karjamaa eraldi. Vastavalt karjamaa paiknemisele olid kohati mitmel naaber- külal ühised hobuste karjamaad (Muhu Rootsivere, Koguva ja Igaküla, Karja Viira ja Linnaka küla, Kihelkonna Kõruse, Lätiniidu, Tohku ja Undva küla). Kuna ka nendel rohumaaadel ei jätkunud hobustele kogu suveks küllaldaselt toitu, siis lasti sügise poole hobused heinaädalale ja kõrrepõldudele.

Veiseid karjatati kogu suve karjamaal, võimaluse korral ka kesal. Kevaditi pidi esimestel karjapäevadel keegi igast perest loomade juures käima, kuni need üksteisega harjusid¹¹. Üle- eestiliselt oli levinud arvamine, et loomi peab valvama ja kaitsma huntide eest kevadel kuni jüripäevani ja sügisel pärast miiklipäeva, sest siis olevat huntidel vabadus karja murda. Suvel olevat hundid aga karjakaitsja püha Jüri valve all ja loomad võivat siis vabalt karjamaal käia¹².

Tavaliselt olid veised karjamaal ainult päeval. Nad aeti välja pärast lüpsmist kella 6—7 paiku. Ohtuks kogunesid loo- mad harilikult juba ise karjamaa äärde või värava juurde, kust nad päikeseloojangu ajal koju aeti. Loomade ajajaks oli

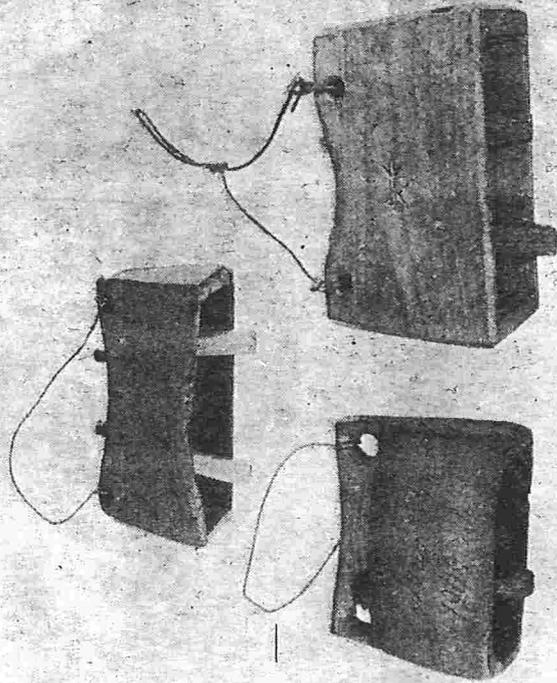
⁸ Ibid.

⁹ KV 68, 139 Kärila, 803 Kaarma.

¹⁰ RKM II 55, 147, 368-9.

¹¹ RKM II 74, 601 Kihelkonna; ES KT 70, 117—8 Kaarma.

¹² M. J. Eiseh, Eesti uuem mütoloogia, Tallinn s. a. lk. 16 ja 17.

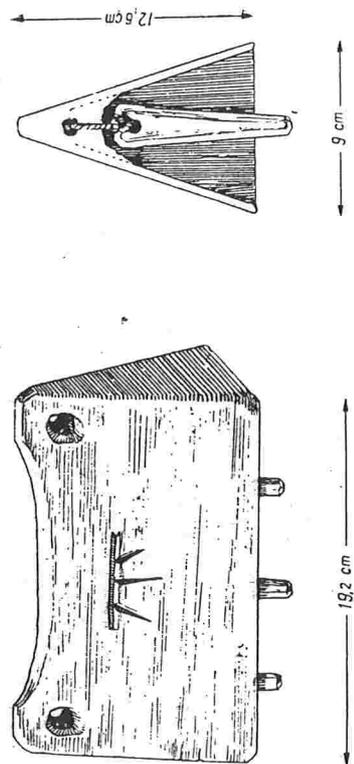

Joon. 5. Loomakrapid. a — EM A 426:22. Kihelkonna, b — EM A 426:21 Kärila, c — EM A 426:38 Mustjala.

Kohati on lehmi jäetud ka ööseks karjamaale (Pühas Kuu- siku külas ja Muhus Linnuse, Suuremõisa, Rootsivere külas). Linnuse külas käidi lehmi lüpsmas karjamaal. Suure- mõisa külas aeti lehmad õhtuseks lüpsiks koju, kus neid ka joodeti ning pärast seda lasti jälle karjamaale tagasi. Hommi- kuti lüpsiti lehmi karjamaal. Piim kanti koju kaelkookude abil. Rootsivere ja Kuusiku külas aeti aga lehmad lüpsmiseks atati koju.

Kirjeldatud erinevused lehmade karjatamisel olenesid kõi- gepealt joogikohtade olemasolust karjamaal, samuti karjamaa

¹³ Lehmade vastas käijat nimetati Muhus *lehmrine*, lehmade vastu minemist *lehmi minemiseks* — *tähen lehmi*.

Joon. 6. Krapid läbilõige. EM A 426:26 Muhu.

kaugusest külast. Loomulikult seal, kus karjamaal puudus vee saamise võimalus, tuli karja kodus joota. Kaugel asetsevatest karjamaadelt oli aga karja koju ajamine tülikas ja nõudis

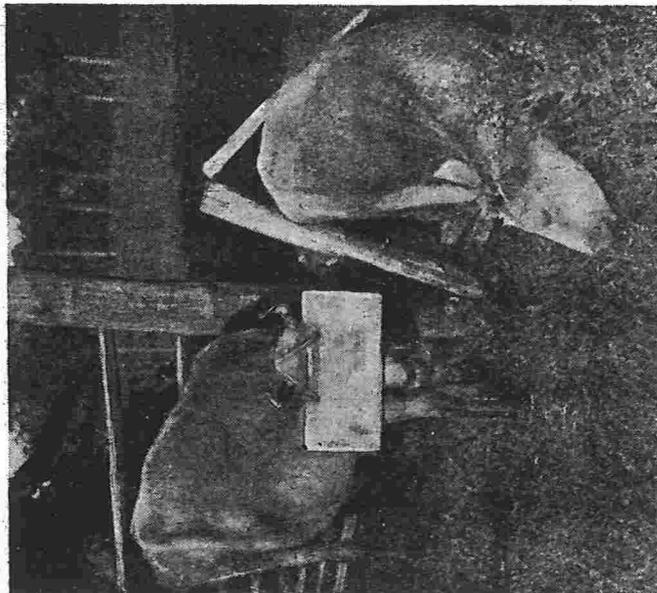

Joon. 7. Karjakellad. a — lehmakell EM A 426:44 Jämaja, b — hobusekrapid EM 10249 Põide.

palju aega. Sealt oli otstarbekam piim koju kanda. Kui loomad aeti külast kaugemal asuvatele metsaheinamaadele, siis käidi seal ka lehmi lüpsimas. Mitu naabertalu töid piima hobusega kaks korda päevas koju. (Kaarma Meedla küla).

Kuna kehva rohukatttega karjamaad ei võimaldanud loomadele küllaldaselt määralt toitu, siis andsid lehmad vähe piima. Neid lüpsiti saartel kaks korda päevas. Hiljuti poeginud lehmi lüpsiti algul ka lõuna ajal, kuid seda tehti ikka karjamaal.

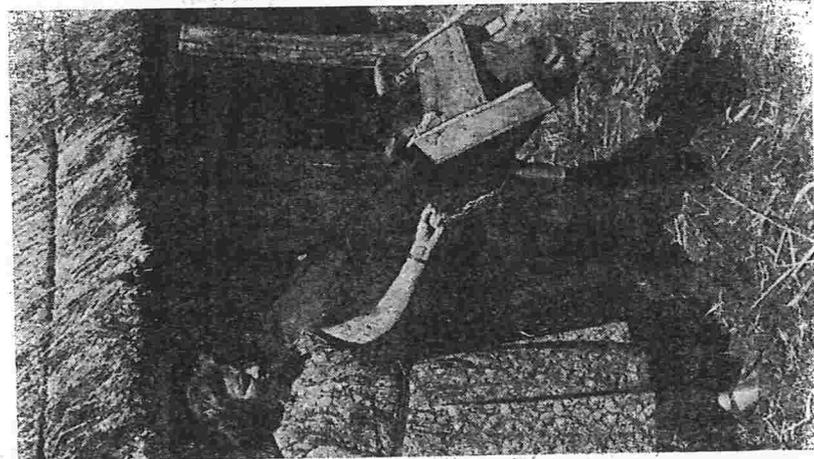
Et loomi karjamaalt kergemini üles leida, pandi neile kaela kellad ja krapid¹⁴. Krapid olid õõnestatud ühest puutükist (saar; jalakas), millesse oli kinnitatud 1—3 puust või metallist tilgutit — *kõlku*. (joon. 5, 6, 7). Alates käesoleva sajandi

Joon. 8. Silmalauaga lehm. Jämaja. 1930. Fk. 578:38.

algusest hakkasid kohalikud sepad metallist — rauast ja vasest — karjakelli valmistama. Kuna tavaliselt iga pere loomad hooldisid karjamaal kokku, siis pandi ainult ühele loomale, nn.

¹⁴ rapp — Karja, Kihelkonna, Muhu; rapukas — Kaarma, Valjala; Anseküla, trapp — Kärla.

juhtloomale, kell kaela. Kõla järgi oli võimalik kindlaks teha ühe või teise pere loomade asukoht, sest iga krapp või kell oli erineva kõlaga. Kelli ja krappe kasutati ainult metsastel karjamaadel, kuna lagedatel rohumaadel ei olnud selleks vajadust. Teate järgi Kärla kihelkonnast olevat ka lammastele kell või väike krapp kaela pandud, et neid oleks kadakapõõsaste vahel kergem leida¹⁵. Üksikutest peredes Karja kihelkonnas (Pamma küla) kasutati krappe veel 13—15 aastat tagasi. Karja-kelli tarvitatakse äga praegugi.

Nende loomade juures, kes adadest üle ronisid või neid lõhkusid, võeti tarvitusele mitmeid eri

Autori foto 1958. Fk. 1259:67.

Joon. 9. Silmalauaga lehm. Karja.

abinõusid. Nii pandi veiste silmadele lauaukk¹⁶, mis varem kinnitati sarvede külge puuvitstega või nõoriga, praegu ainult nõoriga (Joon. 8, 9). Valjala kihelkonnas olevat lauauki asemel kasutatud kotiridest *lapakat* (Kirikuküla Liiva t.).

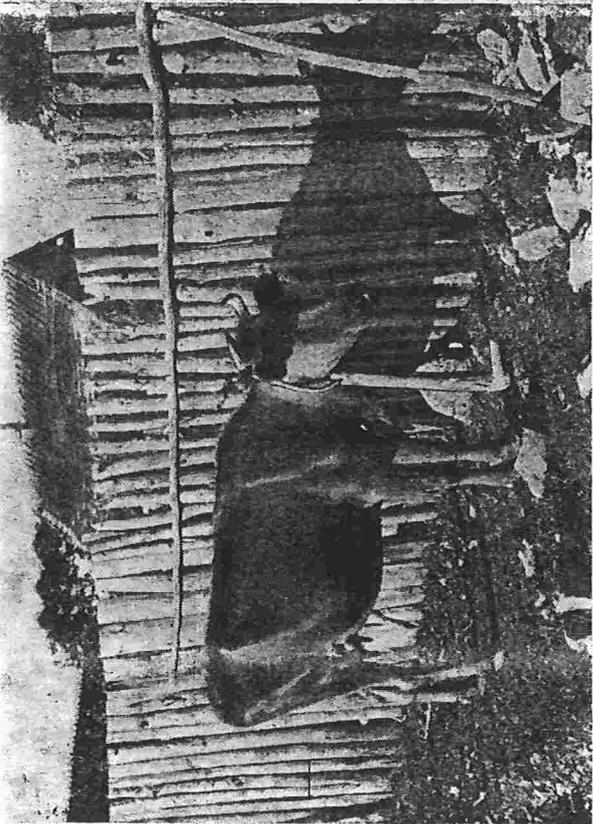
Mõnikord seoti hobusel või veisel pea ühe esimese jala külge nn. peapõlusesse¹⁷, mis takistas ja pidurdas looma liikumist. Hobuseid ja veiseid pandi ka kammitsasse — seoti esimesed jalad omavahel kinni pehme linase või kanepise päelaga. Et nad üle aegade ei hüppaks, pandi neile kaela puust kaelakütke, *band*, mille külge nõõri otsa riputati kook, s. o. saare- või tammepuust umbes 4 jala (120—125 cm) pikkune ja käsi varrejämedune kaigas¹⁸. Olenevalt nõõri pikkusest riputus kook hobuse kaela all, ulatudes siin maani või lohises pikema nõõri korral jalgade vahel mööda maad. Mõnikord tehti

¹⁵ KV 68, 139.

¹⁶ *silmalaud* — Jämaja, Kaarma, Põide; *silmariidid* — Kaarma.

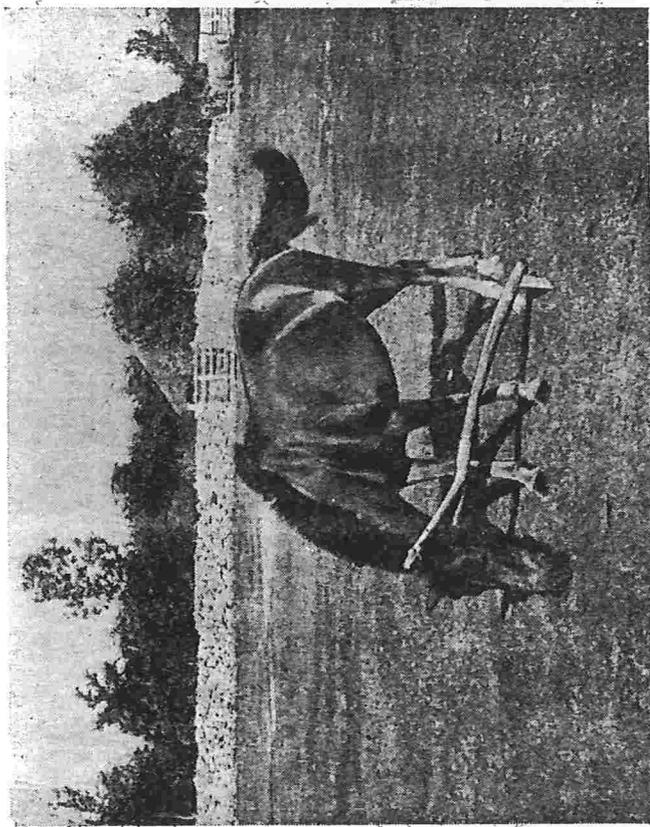
¹⁷ KKI sub *peapõlus*; *pe polusti* — Jämaja; *pepõlus* — Kaarma; *päpelmusile* — Kärla; *pellusses* — Muhu.

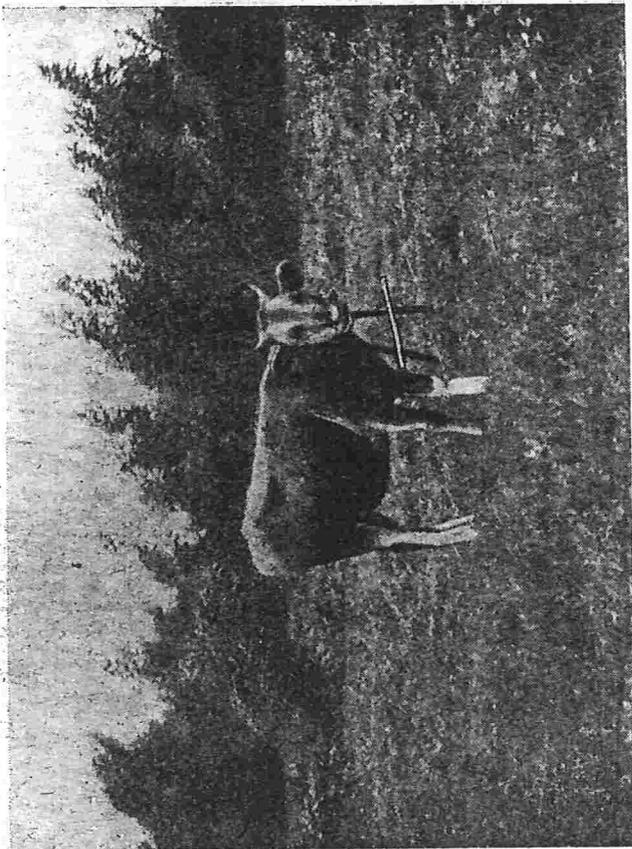
¹⁸ *kolk* — Kaarma, Muhu, Põide; *kook* — Kaarma, Valjala, Karja, Kihelkonna, Kärla; *kõlgut* — Valjala.

Joon. 10. Kaelkooguga lehm. Kihelkonna, Atla k. 1935. Fk. 725—219.

Joon. 11. Kaelkooguga hobune. Kihelkonna, Atla k. 1935. Fk. 725:224.

Joon. 12. Rangidega lehm. Kärla.
Foto V. Fuchs 1948. Fk. 113:23.

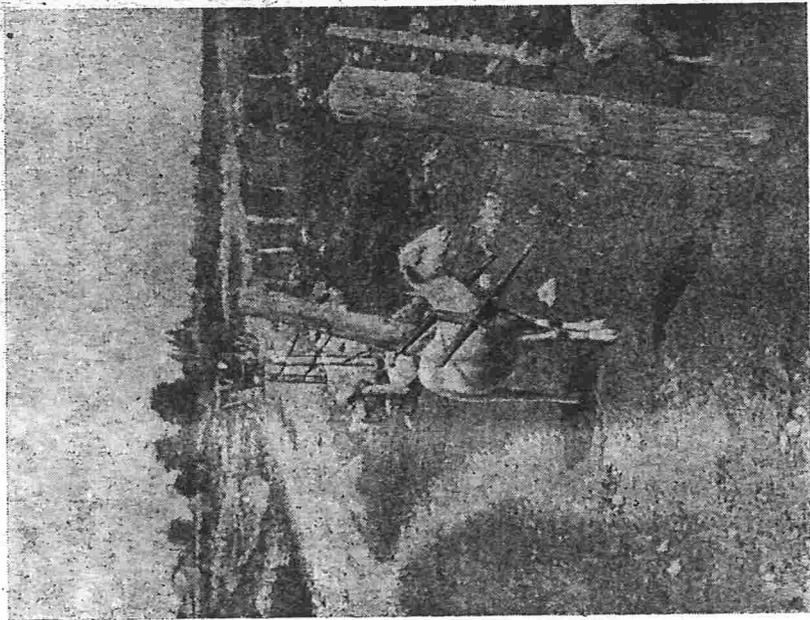
kaika otsa auk, millest läbi pistetud viitsa või nõõri abil kinnitati kaigas looma kaela¹⁹. Ka kaheharulised puud olid sobivad selleks otstarbeks, kusjuures oksaharud seoti looma kaela pealt kinni. Ripputa kaika otsa oli jäetud väike oksaharu või sisetapitud pulk, mis aiaist üle hüppamisel jäi aia taha kinni. (Joon. 10, 11). Oksastraadade puhul pandi pahurale lehmale kaela jäme kaheharuline kadakaoks. Lahtised pikad oksaharud seoti looma kaela peal nõõriga kinni. Sellele takistusele on lähedased rangid²⁰, mida kasutati lehmade ja lammaste juures²¹. Kui loom aiaist läbi pugés, jäid need traataia vahele kinni. (Joon. 12, 13). Silmalaudu, kookusid ja range kasutatakse veel praegugi üksikjuhtudel nii ühismajandi kui ka kolhoosnikute loomade juures.

Ühiskarjane palgati tavaliselt hobuste ja lammaste karjatamiseks. Hobuseid valvati mitte ainult selleks, et nad ei

¹⁹ kaelkook — Kihelkonna.

²⁰ rannid — ka puigad — Kaarma.

²¹ Searangide kohta vt. seoses sigade karjatamisega lk. 68—69.

Joon. 13. Rangidega lammas. Kaarma. 1935. Fk. 725:3.

läheks «paha peale» ega ära ei kaoks, vaid ka öösiti huntide tõrjeks. Lambaid aga ei pidanud tavalised aiad kinni. Kui mandri-Eestis võeti tavaliselt ka veistele karjane, siis Saaremaalt on selle kohta vaid üksikuid teateid.²² Üldiselt puudus praktiline vajadus lehmakarjase järele, sest aiad kaitsesid põlde ja heinamaid täielikult veiste eest.

Hobuste karjatamiseks palgatud ühiskarjase kohta on andmeid rikkalikult Karja kihelkonnast, kus varem peeti üle Saaremaa kõige suuremal arvul hobuseid. Seda võimaldasid suhteliselt parema rohukattega karja- ja heinamaad. Hobuse-

²² KV 68, 143 Kärla, 807 Kaarma, 1054—5 Põide Kihelkonna; RKM II 54, 133 Põide; RKM II 55, 215 Jaani. KKI sub karjane.

karjase kohta on üksikuid teateid Kärla, Kaarma, Pöide, Kihelkonna ja Jaani kihelkonnast.²³

Karjase palkamisest võttis osa kogu küla. Kui karjatati hobuseid kahe küla peale ühiselt, on mõlemad külad osa võtnud karjasekauba tegemisest, mis toimus varakevadel mõnel pühapäeval. On teateid, et ilusa ilma puhul on kogunenud küla väljakule, enamasti aga selleks varem kokku lepitud tallu. Rahvast kutsus karjase kaupa tegema tavaliselt külvanev (külakubjas), vahel harva ka mõni peremees külast. Karjasekandidaadid ise pidi selleks ajaks samuti kohal olema. Teadaolevate andmete järgi ei ole Saaremaal esinenud tava, kus karjane ise palkajaid kokku kutsuks.²⁴

Karjase palkamisest võtsid osa peremehed. Tavaliselt ju peremees käsutas talu sissetulekuid ja seega ka otsustas, kui palju võis karjasele palgaks kulutada. Samuti olid hobuste eest hoolitsejateks eelkõige mehed. Mõnikord oli kohal paar karjasekandidaati. Sel juhul eelistati kauba tegemisel seda, kes nõudis vähem palka. Karjasekaup kinnitati suusõnaliselt.

Pärast kauplemist nõuti mandrialal vastuvõetud karjaselt liiku. Veistekarjase palkamise korral andsid peremehed iga lehma pealt paar kopikat *sabaraha*, mille eest karjane ostis peremeestele liiku. Saaremaal ei ole teateid selle kombe esinemisest. Igatahes hobuste pealt ei ole *sabaraha* nõutud. Tavaliselt ei kinnitatud hobusekarjase ametisse palkamist liikudega. Pärast kauba tegemist ja teenistusaja alguse ning kestvuse kindlaksmääramist läks külarahvas jälle laiali. Ainult ühe teate järgi olevat möödunud sajandi lõpul Kaarma kihelkonnas hobusekarjane kaubeldud kõrtsis, mille järel tehtud $\frac{1}{2}$ toopi liiku. Viina ostnud peremehed ning joonud selle ühiselt ära.²⁵

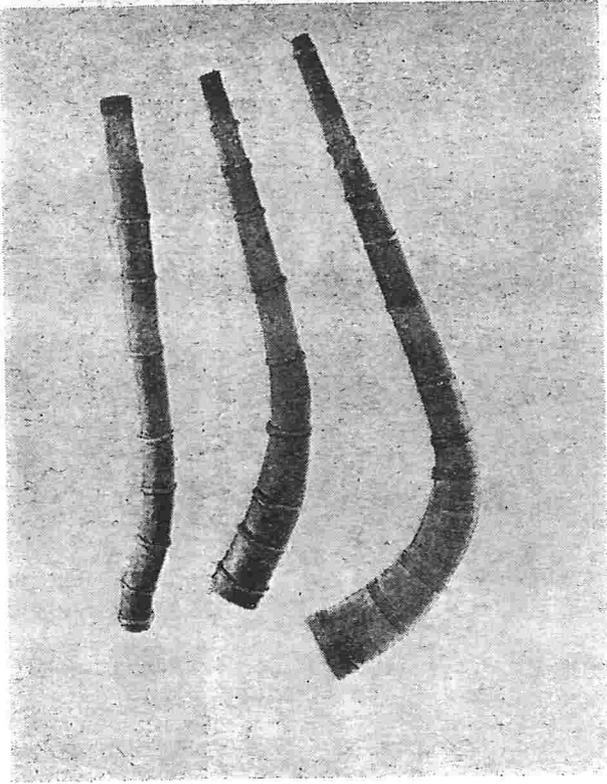
Küla hobusekarjasteks²⁶ olid tavaliselt maata või vähese maaga kehvikud, esmajoones ealt vanemad mehed (sageli mõne kergema kehavigastuse või haigusega), kes ei suutnud endale raske põllutööga leiba teenida. Karjasteks olid enamasti vallalised, üksikud inimesed, ka vanad erusoldatid, kuna karjaseteenistus ei võimaldanud peret ülal pidada. Karjane võeti tavaliselt oma külast, kui seal aga sobiv inimene puudus, siis kaubeldi ta lähedastest ümbruskonnast. Karjane pidi

²³ KV 53, 250 Pöide, 889 Karja; RKM II 55, 368—9 Pöide.

²⁴ Sellise tava kohta on teateid näiteks Torma ja Viru-Nigula kihelkonnast (KV 84, 427).

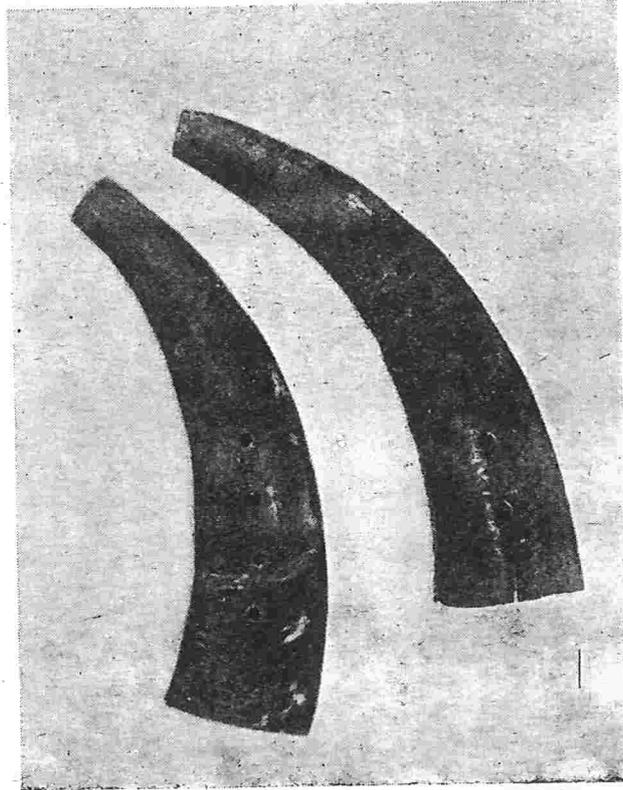
²⁵ ES KT 70, 126.

²⁶ oosteipoisid — Kaarma, Karja; obusteipoisid — Karja; obustekarjane — Jaani, Pöide.

Joon. 14. Karjasepasunad, tõrid. a — EM 16598 Pöide, b — EM A 348:14 Kaarma, c — EM A 348:12 Jämaaja

Joon. 15. Sokusarved. a — EM 13436 Karja, b — EM A 426:1536 Muhu.

ju karjamaid tundma ja loomi teadma. Mingit erilist soovitusi karjasele aga ei olnud vaja.

Kiirel tööajal karjatati hobuseid ainult öösiti, muul ajal ka päeval. Karjane pidi kaitsma loomi öösiti huntide eest. Päeval tuli hoolitseda selle eest, et hobused saaksid juua ka rannast eemal asuvatel karjamaadel. Selleks olid karjamaadele tehtud kaevud, kust karjane täitis joogiküna veega. Karja kihelkonnas Viira külas oli *oostepoiss* pärast hobuste jootmist päeval vaba. Seda vaba aega kasutanud ta rehade, vikatilüte, luudade, pudrumändade, kulpide, lusikate, *võrdla viitsade* (kokku keeratud kasevitsad, millega katuse tegemisel kinnitatakse õlgi roovilattide külge) jm. valmistamiseks. Neid omatehtud esemeid müüs ta külas, saades nii lisa oma karjasepalgale.

Huntide hirmutamiseks oli karjasel omatehtud karjapansun²⁷, mida ta puhus öösel loomade hulgas ringi liikudes. Pansun oli üle meetri pikk, selle jämedama otsa läbimõõt oli ca 10 cm, suupoolne ots oli aga peenem (joon. 14). Sellised pansunad tehti tavaliselt kuusest, männist või haavast. Haavapuust karjapansunat hüüti *luigeks*²⁸. Paari üksiku napi teate järgi kasutati karja juures huntide peletamiseks ka sokusarve — *karjaluike*²⁹ (joon. 15). Peale öise huntide hirmutamise on hobusekarjane pasunat või sokusarve puhunud hommikuti, et pered teaksid hobuseid otsima tulla³⁰.

Karjapansuna kõrval kasutati huntide eemalepeletamiseks veel *käristit*³¹ (joon. 16). Möödunud sajandi lõpul, millal huntide oht Saaremaal oli kadunud³², kasutati mõnel pool käristit ka «paha peales» läinud loomade hirmutamiseks³³.

Kui hobusekarjane oli pärit oma külast, siis elas ta kodus. Väljastpoolt küla palgatud karjane oli korteris kuskil peres. Võimaluse korral läks ta elama tallu, mis oli karjamaale kõige

²⁷ Karjapansuna nimetusiks oli *tõrv, tõri*. Selle valmistamiseks võeti vastava kõverusega puuoks, mis lõhestati pikuti poolteks. Lusikanoaga õonestati mõlemad oksapooled ja pandi seejärel vastakuti kokku ning seoti paju- või kadakavitsidega kovatsti kinni. Sageli tehti selline karjapansun veel väiguga õhukindlaks.

²⁸ ERA II 298, 440 (34) Põide.

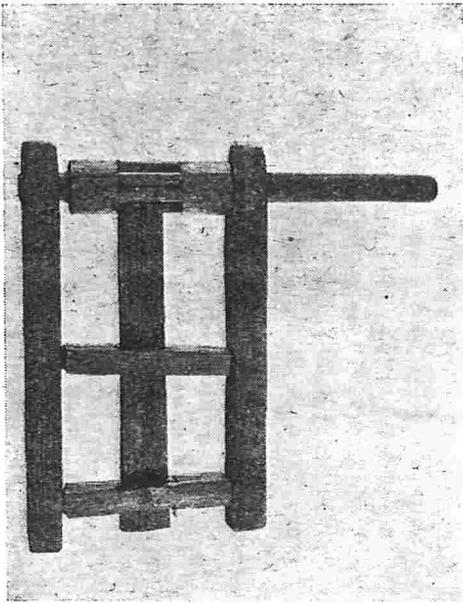
²⁹ Sokusarv EM 13436 Karja, A 426: 1536 Muhu; *hurditõri* EM 16598 Põide.

³⁰ ES KT 70, 1278 Kaarma.

³¹ *räpat* — Kihelkoina. Käristi koosneb puuvõllist, mis oli kinnitatud raami külge. Võlli vastu käib saarepuust keel. Võlli otsas olevast käepidemest kinni hoides keerutati käristit. See tekitas tugeva kärina.

³² Hundid hävitati Saaremaal 1890. aastaks, kuid ka hiljem on tulnud üksikuid hunte talvel üle jää Muhusse ja Saaremaale. (Vt. Saaremaa. Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Tartu 1934, lk. 76.)

³³ KV 68, 341 Muhu; autori tähelepanekud Kihelkonna Leedri ja Undva külast.

Joon. 16. Käristi. EM 8062 Muhu.

Kaarma kihelkonnas käis hobusekarjane peredes kordamööda söömas ning sai sealt ka päevase toidukoti³⁴. Üldiselt ei olnud see moodus levinud.

Mis puutub hobusekarjase palgasse, siis oli see väga erinev paikkonniti ja eri aegadel. Nii on ühtede teadete järgi Karja kihelkonnas makstud *oostepoissile* igalt perelt pool vakka (33 l) vilja. Teiste andmete järgi Karja ja Kaarma kihelkonnast olevat karjane saanud igalt perelt küllimitu (12 l) vilja ning lisaks veel samapalju kartuleid, kaalikaid jm., sälu pealt 1/2 küllimittu (6 l) vilja³⁵. Põide kihelkonnas antud karjasele 1 1/2 küllimittu (18 l) vilja, sügisel kartuleid, jõuluks aga veel lüpsikutäis õlut ja jõuluküünlaid³⁶. Hiljem, käesoleva sajandi vahetusel alates, kuulus palga hulka ka sularaha.

Hobusekarjase, nii nagu kõigi teiste karjaste ja suviliste teenistusaeg kestis jüripäevast (23. aprill) miiklipäevani (29. september). Palk oli arvestatud selle aja eest. Juhul, kui loomad käisid väljas veel peale miiklipäeva, tuli palga suhtes

³⁴ ES KT 70, 128.

³⁵ KV 68, 815 Kaarma.

³⁶ KV 68, 1054—5 Põide.

karjasega eraldi kokku leppida. Kui karjane ei olnud nõus pärast mihklipäeva teenima, siis pidi küla kõrraldama loomade karjatamist pere-perelt.

Karjane sai palga kätte sügisel pärast oma teenistusaja lõppu, s. o. pärast mihklipäeva. Ta pidi ise oma palga taludest kokku korjama. Selleks võttis ta mõnest perest hobuse ja käis küla talud läbi. Juhul, kui hobusekarjane lahkus poole suve ajal karjaseteenistusest, siis palgati uus karjane niipea, kui leiti. Vana karjane jäi aga palgast ilma. Kui karjane pidi loobuma haiguse tõttu karjasetamist, siis anti talle kätte tasu poole suve teenistuse eest.

Hobusekarjase palkamine kadus üldiselt pärast Esimest maailmasõda. Hobuseid hakati karjatama karjasete kindlate okstraataedadega piiratud karjamaadel. Ainult ühe teate järgi Kaarma kihelkonnast (Tõrise küla) olevat seal palgatud ooste-poissi viimati veel 1940. aastal³⁷.

Kõige sagedamini on Saaremaal palgatud ühiselt lambakarjast³⁸. Kuna ühise lambakarjase palkamine püsis kauem, siis on selle kohta andmeid ka rikkalikumalt kui hobusekarjase kohta. Lammaste karjatamist loeti kergemaks tööks, millega tulid toime ka vanemad naised. Samuti on mõned hobusekarjased vanemas eas olnud *lambriiseks*³⁹.

Lambakarjase palkamine toimus nagu hobusekarjasegi puhul kogu küla poolt ühiselt. Põide kihelkonnas on seda tehtud paastumaarjapäeval⁴⁰, teistes kihelkondades ei olnud kindlat tähtpäeva. Karjasekauba uuendamist järgmise suve peale tehti Kärila kihelkonnas ka juba talvel, jõulupühade ajal, millal endine külakarjane käis peredes pühadetoitud⁴¹. Küla rahvas tuli kokku *lambriise panekuks*. Sel juhul oli kohal ka naisperet, sest lambad olid ju perenaise hoole all. Ühe teate järgi Karja kihelkonnast (Meiuste küla) olnud *lambriise kauba tegemisel* isegi rohkem naiti kui mehi.

Lambriise panekul määrati kindlaks karjase palk, mida tavaliselt arvestati lammaste pealt. Talled olid enamasti alati väljaspool arvestust. Möödunud sajandi lõpul maksti lambakarjasele eranditult naturaaltasu. Nii tuli anda Muhus lamba pealt 5 naela (2 kg) rukist või õtra, Kärilas matt (7,5 l) vilja,

³⁷ KV 68, 803.

³⁸ *Lambriine*: ühislambriine — ühiskarjane, Kaarma.

³⁹ Näit. Viira ja Linnaka küla (Karja kihelkond) oosteipoistiks olnud mitmeid aastaid järjest keegi Nikolai I aegne vana erusoldat. Kui ta ei suutnud enam hobustele karjamaa kaevust vett välja võtta ega karja huntide eest kaitsta, siis võetud ta Viira küla lambakarjaseks.

⁴⁰ RKM II 55, 368—9.

⁴¹ KV 68, 147.

Kaarmas, Pühas 1—2 külmittu (12—24 l) vilja. Oma äränägemise järgi võis pere osalt seda asendada ka kartulitega — ühe lamba kohta tuli tasuda 10 naela (4 kg) kuni 2 külmittu (23 l) kartuleid. Muhus tasuti pere kõigi talude eest kokku üks külmit (12 l) kartuleid. Püha kihelkonnas aga kuni kolm külmittu (33 l). Kärila kihelkonnas arvestati talletelt 1 toop vilja. Paralleelselt naturaaltasuga hakatakse juba enne Esimest maailmasõda karjasele maksma ka väikest rahapalka, millega osaliselt asendati senist naturaalpalka. Teate järgi Karja kihelkonnast tasuti iga lamba pealt 5 kopikat raha, Kihelkonnal Tohku külas 10 kopikat. Kodanlikul ajal lisandus viljale ja kartulile veel 30 senti raha pea pealt. Samal ajal tasuti igalt talletelt 4 toopi (5 l) vilja, nael (400 g) liha, 1/4 naela (100 g) villu, 10 naela (4 kg) kartuleid, 3—4 puuhalgu, korvitaie aedvilja ja 20 senti raha⁴².

Palga hulka ei arvestatud rõivastusesemeid. Tavaliselt anti karjasele lammaste niitmise ajal peotäis villu pealekauba. Pühade ajal pakuti karjasele pühadetoite (sepikut, saia, vorsti jm.). Mõnel pool (Karja Joeste küla, Kaarma Meedla küla) tehti jõulukuks *meestambriise* küla poolt väike vaat (*keha*) õlut. Lambakarjane käis pühade ajal tavaliselt ise peredes söömas. Vahel tõi aga küla karjasele korterisse pühademoona (sai, sepik, liha — lambakints, vorst, õlu), mida ei loetud palga juurde. Oma palga pidi lambakarjane nagu hobusekarjanegi sügisel ise peredest kokku tooma. Kärilas aga viisid talud mihklipäeva laupäeval palga karjasele koju kätte⁴³.

Kui *lambriine* oli väljastpoolt oma küla, siis jäi ta kas mõnesse peresse korterisse või käis suve läbi kordamööda peredes öömajal. Rohkem oli levinud viimane moodus, kusjuures karjane peatus igas peres ühe öö. Juba õhtul, karjast tulnud, siirdus ta järgmisse tallu, kus talle anti süüa ja tavaliselt ka päevane teivakott⁴⁴. Viimase peamiseks sisuks oli leib, kala, ka kartulipuder, võimaluse korral lihakilid. Võid oli väga harva. Juba enne Esimest maailmasõda pandi karjasele kaasa pudeliga piima⁴⁵. Leivakott ise oli takusest pleekimata riided. Kotisuu külge oli ömmeldud tihvaga kootud pael, millega kotti kanti üle õla. Tavaliselt kuulus leivakott karjasele, Kaarmal (Kuke, Meedla küla), Kärilas (Sauvere küla) ja Muhus aga:

⁴² KV 68, 345 Muhu.

⁴³ KV 68, 147.

⁴⁴ *Leivakott* — Muhu, Kaarma; *lambriise kott* — Kihelkonna; *kaelakott* — Kaarma, Kärila; *korvkott* — Kärila.

⁴⁵ KV 68, 343 Muhu; ES TK 70, 125 Kaarma; KKI sub *leivakott* Kihelkonna.

on igal perel olnud oma toidukott, millega karjasele süüa kaasa anti⁴⁶.

Karjane sõi koos pererahvaga ühes lauas. Ratla külas (Karja) olevat ta käinud ainult laupäeva õhtuti peredes putru ja piima söömas. Ülejäänud osa nädalast oli ta oma leival⁴⁷. Kui karjane jäi aga ühte perre korterisse, siis selle eest ei tulnud tal pererahvale tasuda ega arvestatud seda karjasepalgast maha. Lambakarjane magas talu *elu peal* (elamu lakas), kevadel külmemal ajal aga toas koos teiste pereliikmetega. Ka saun oli karjase eluasemeks. Kaarma kihelkonnas Meedla küla Lamba-Mihkel elanud mitu aastat Loigu talu saunas. Muidugi eelistas lambakarjanegi elukohaks karjamaale lähedast peret. Kindlas korteris elanud karjane on oma äranägemise järgi kas taludes söömas käinud või oma toidul olnud. Viimasel juhul oli lamba pealt saadav tasu veidi suurem. Kaarma kihelkonnas Lao külas anti lambakarjasele söögi arvel igast perest suve jooksul kolm 20-naelast (8 kg) leiba. Valjala kihelkonnas (Ariste külas) võtsid perenaised hommi- kuti lambaid karja ajades *lambrise* jaoks kaasa päevase toidukoti ja piimalähkri. Toidu viimine — *kotikord* korraldati järe- mööda pere-perelt.

Nagu eespool märgitud, kestis ka lambakarjase teenistus- aeg jüripäevast miiklipäevani. Juhul, kui lambaid tähti kar- jatada veel pärast miiklipäeva, siis pidi talu ise neid val- vama. Kui küla oli karjasega rahul, siis teenis ta mitu aastat samas külas.

Lambakarjasel ei olnud tavaliselt abilist. Ainult esimesel ja teisel karjapäeval aitasid mõned lapsed lambaid taludest karjamaale ajada. Üksikute teadete järgi olevat Põide kihel- konnas karjasel olnud abiliseks laps sellest perest, kus ta oli samal päeval toidul⁴⁸. Kärla kihelkonnas anti karjasele abiline siis, kui kari käis karjamaal, kust lambad võisid kergesti vilja minna⁴⁹. Mandrialal oli aga külakarjasel peaaegu alati abi- line, *korraline*. Koera võttis saare karjane harva kaasa.

Lambakarjasele ei olnud vaba päeva ette nähtud. Kui ta tahtis seda saada, siis pidi ta palkama kedagi enda asemele *lambasse*. Ainult Kaarmast on teada, et karjane oli jaanipäeval vaba⁵⁰.

Lambakarjase tööpäev algas hommikul siis, kui rohi hakkas kastest tahenema. Iga pere ajas oma lambad küla väljale või

⁴⁶ KV 68, 343 Muhu; autori tähelepanekud Kaarmast ja Kärlast.

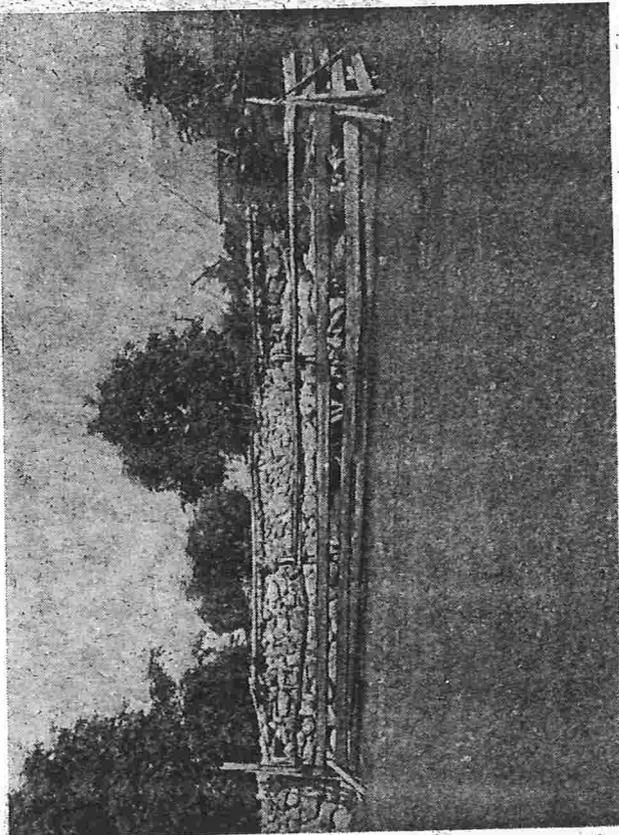
⁴⁷ RKM II 55, 182.

⁴⁸ abiline — *kõrvallaps*; RKM II 55, 368—9.

⁴⁹ KV 68, 145.

⁵⁰ ES KT 70, 126.

küla kesale, kus neid ootas karjane. Lambakarjasel ei olnud pasunat ega sarve. Kui mõni perenaine jäi aga väga hiljaks oma lammaste väljalaskmisega, siis olevat karjane heleda häälega huiganud. Leisis (Karja) löi lambrine hommikuti

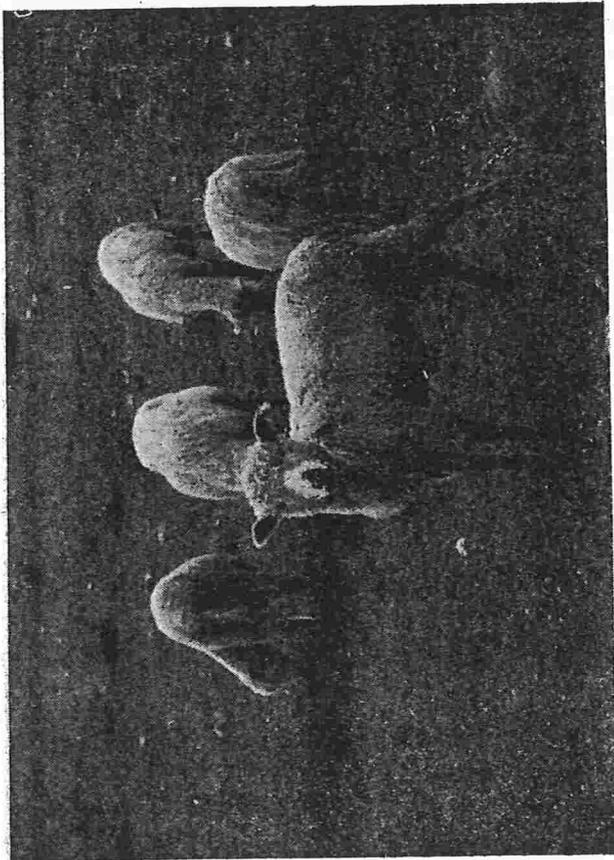
Joon. 17. Küla ühine lambaad loomade öösiseks paigutamiseks. Muhu, Koguva k. 1936. Fk. 751:19.

perenaistele märguandeks *kolgilaule*, mis asetseb keset küla⁵¹. Karja kojutulekust on lokuloomisega märku antud Kihelkonnas ja Valjala kihelkonnas. Lähemad andmed selle kohta puudu- vad⁵². Õhtuti olid lapsed lammastel vastas. 35—40 aastat tagasi tehti Kaarmasse (Ristani küla) aed lammaste jaoks, kuhu neid hommikuti kogunemisele aeti ja kust neid õhtul iga pere ajas oma koju⁵³. Muhus (Koguva küla) jäeti lambad ka ööseks sellisesse aeda (Joon. 17). Et iga pere tunneks oma lambad ära, selleks kasutati eraldusmärke. Neist levinumaks

⁵¹ *Kolgilaud* oli rippuv laud, millele löödi puunuiadega (KV 68, 401).

⁵² Vt. E. Ariste, Lokulaud. *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* VIII, Tartu 1934, lk. 17, pilt 7.

⁵³ ES KT 70, 124—5.

Joon. 18. Lammas eraldusmärgiga — vasaku kõrva otsast on läbi pistetud värviline lõngatutt. Valjala.

olid värvilised lõngad ja nende kombinatsioonid, mis pisteti sukanõelaga läbi lamba kõrva (joon. 18). Kasutati ka värvilisi riideribasid, mis pisteti kas läbi kõrva või õmmeldi ümber jala. Lammaste eraldamise võtteks oli veel kõrvasse märkide — haakide, sälkude lõikamine. Seda tehti talledele kevadel enne karja väljalaskmist. Sageli esimesel karjapäeval talledel kõrvad lausa tilkusid verd. Peale eespool kirjeldatud viiside eraldati lambaid veel sel teel, et niitmisel jäeti teatud kohtadele, (esimeste jalgade juurde jm.) väikesed villatutid kasvama. Iga pere jättis selle tuti ühele kindlale kohale (joon. 19).

Lambaid karjatades jäi karjasel aega käsitöö jaoks. *Mees-lambriks* punusid korve, valmistasid väiksemaid puuesemeid, naised aga *kudusid varduid*. Pealeselle õmblesid karjased *päti* taldu⁵⁴. Karjas valmistatud esemed kuulusid karjasele. Ta võis neid müüa oma soovi järgi. Saadud tasu oli talle liisa-

⁵⁴ *Päti* (riidest süss) tald valmistati jämedast takusest riidest, mis murti mitmekordseks kokku. Selliselt õmmeldi tallariie mitmeid realt läbi, et anda tallale juurde tugevust ja vastupidavust.

Joon. 19. Lammas eraldusmärgiga — sejjale niitmata jäetud villatutiga. Valjala.

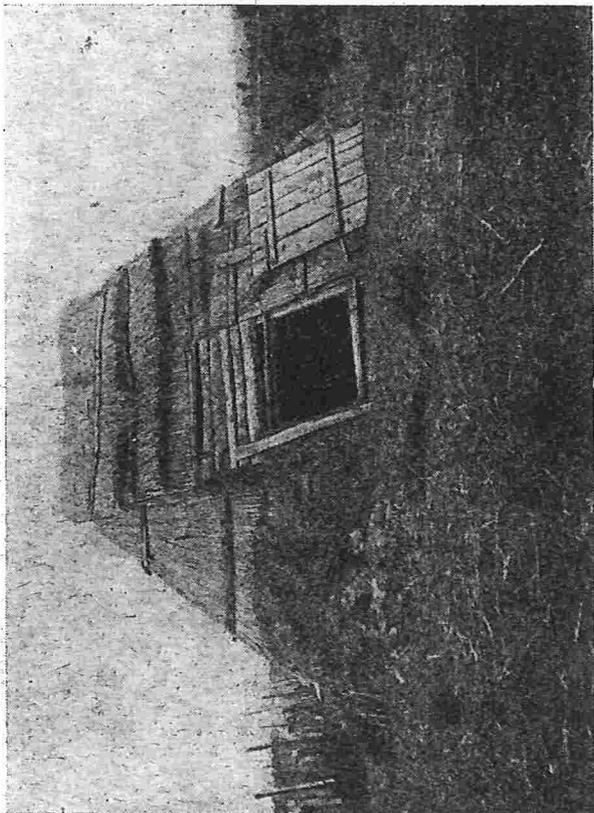
teenistuseks. Saaremaal ei ole kunagi esinenud kommet, et karjase poolt meisterdatud ese oleks kuulunud samale perele, kus ta parajasti sel päeval toidul oli (õõbis). Ka siis, kui perenaine ise andis materjali (riie, lõng), tuli töö eest eraldi karjasele tasuda, enamasti toiduainetes.

Mis puutub lambakarja suurusesse, siis olenes see talude arvust külas ning peredes peetavate lammaste hulgast. Üldiselt peeti varem taludes suvel arvukalt lambaid — 15—50, vabadikud 2—6. Seega oli karjasel hoida keskmiselt paarisaja lamba ümber.

Pärast karjamaade kruntimist jäi ära lambakarjase palamine, sest iga pere hoidis siis lambaid eraldi oma karjamaal. Sel ajal hakati ka lambaid vähem pidama. Viimati on lambakarjane olnud Meiuiste külas (Karja) veel umbes 30 aastat tagasi. Tõrise külas (Kaarma), Sauvere, Sõmera külas (Kärja) 1941. aastal, Paju-Kurdla, Asva külas (Põide) 1948. a.⁵⁵

⁵⁵ ES KT 70, 125 Kaarma; KV 95, 205, 206 Põide; autori tähelepanekud Karjast ja Kärlast.

Erandliikel juhtudel on ühiselt palgatud veisekarjase kohta andmed napid. On teateid, et palgaks on antud neile veise pealt $1\frac{1}{2}$ külimittu (6 l) (Jaani, Kaarma) või 2 külimittu (23 l) (Muhu) vilja⁵⁶. Rahapalga juures on Põide kihelkonnas

Joon. 20. Lambalaut (tara) küla karjamaal. Muhu, Võiküla. 1934. Fk. 702:8.

arvestatud tasu diferentseeritult loomade järgi: lüpsja ja kandma tuleva lehma pealt 3 kopikat raha, 2 naela (800 g) rasva ja 75 naela (30 kg) leiba, ahtra lehma pealt 2 kopikat raha ja võid «apteegi kaaluga», mullika pealt 1 kopikas raha ja peotäis villu⁵⁷.

Samal ajal, kui mõnel pool on lambaid karjatatud ühiselt palgatud karjane, on teisel küla karja hoitud karja-korraga (*karikord*). Sel juhul iga pere, kellel oli loomi, valvas karja ühe päeva. Karjakorda arvestati talude järgi. Juhul, kui mõnel perel oli eriti vähe loomi — lambaid, siis oli selle karjakord üle ühe või kahe ringi. On ka andmeid selle kohta,

⁵⁶ RKM II 55, 105—6 Jaani; KV 68, 815 Kaarma, 765 Muhu.
⁵⁷ KV 68, 657.

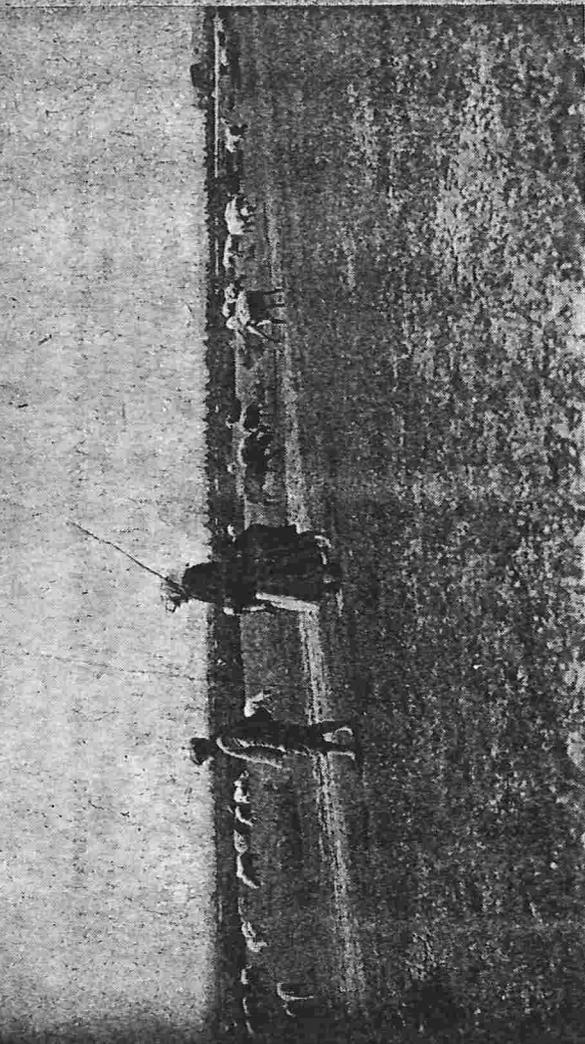

Foto K. Kalamees 1931. Fk. 608:96.
Joon. 21. Lambakarjased Kärlas Kogula-Sõmeru karjamaal.

et Saaremaal varem kasutatud karikorra kindlaksmääramisel mingit erilist keppi, nagu seda on tehtud Hiiumaal käesoleva sajandi algul⁵⁸.

Lammaste karikorruga karjatamine oli kõige enam levinud Muhus, ka Valjalas ja Kihelkonnal. Hommikuti aeti lambad kas külätänavale või selle pere õue, kellel oli karjakord. Öhtul karjast tulles olid lambad ise harjunud lahku minema. Tavaliselt aeti lambad ööseks koju. Kui karjamaa asus külast kaugemal, siis on lambad ööseks sinna jäetud. Selleks ehitati karjamaale ühiselt *tara* — lammaste laut (Viira ja Linnuse küla, Võiküla Muhus). Tara oli kas roogudest või puuseinte ja rookatusega varjualune (joon. 20). Viira külas tehtud karjamaale laut, kus igan perel oli eraldi osa oma lammaste jaoks.

Karjakorra ajal käis lammaste juures, tavaliselt naine, kes ei suutnud raskemat tööd teha. Sageli on temaga koos ka lapsed aidanud lambaid välvata (joon. 21). Mõne teate järgi oli kohati lammaste hoidmine usaldatud laste hooleks. Kuna lapsel oli üksi võimatu suure lambakarjaga hakkama saada,

⁵⁸ Hiiumaal lõiganud oma õuemärgi *lambakepite* see pere, kust sel päeval lambakarjane olnud. Öhtul viidud kepp järgmisse tallu, kuhu karjakord edasi läks (EA 18, 145).

siis käidi kahekesi (10—13-aastased) — kas mõlemad ühest perest või teine naabertalust. Viimasel juhul hoidsid nad kahe päeval karja — mõlema pere karjakorra eest. Nii käidi veel 1936. aastal Imavere külas (Jaani) lammastega karjakorras.

Kui mõnes peres oli vähe inimesi ega olnud kellelgi võimalik karja minna, siis olevat mõnikord 3—6 pere peale palgatud karjane kogu suveks. See käinud karjas päevadel, millal oli nende talude karjälõud. Muul ajal oli ta vaba. Selliseks karjaseks oli mõni sama- või naaberküla vabadiik, kes elas oma kodus. Karjapäeva tasu kohta ei ole teateid.

Lammaste hoidmine pere-perelt ei olnud levinud Mustjala kihelkonnas. Ka Karja kihelkonnas on selle kohta vaid paar teadet. Ühest neist selgub, et Pamma külas käidud umbes sajandi vahetusel paar aastat lammaste juures *karjälõud*. Sellega olevat aga tulnud tüli ja pahandused, sest suurte pühade ajal pannud see pere, kelle kord oli karja minna, oma lambad lauta kinni ega läinud karjatama ka teiste perede lambaid.

Üle Saaremaa oli tuntud karjakorras käimine aga sügiseti pärast miiklipäeva, mil palgatud ühiskarjase teenistusaeg oli lõppenud ja ta ei soovinud enam kauemaks edasi jääda.

Veisfe karjatamise kohta pere-perelt on ainult mõned harvad teated.⁵⁹ Selline karjatamine oli tingitud asjaolust, et karjamaade paiknevus kohati ei võimaldanud loomi jätta järelevalveta. Ühise karjase palkamine suhteliselt vähesel arvul veisfe karjatamiseks oleks aga olnud liiga kulukas.

Hobuste karjakorraga karjatamise kohta on vaid üks teade Põide kihelkonnast (Meriküla). Seal käidi sajandi vahetusel öösiti peredest *hobusevahtiks*. Tuli valvata, et hobused ei ajaks lahti aiamuuke. Hobusevahtideks olid tavaliselt noorukid. Erandjuhtudel, kui küla ei saanud millegipärast palgata suvets hobusekarjast ja loomi ei võinud omapead jätta, pidanud pered ka mujal ise kordamööda hobuseid valvama ja neid jootma.

Järgnevalt tuleks peatuda ühiskarjatamisviisil, kus küla ühisel karjamaal oli loomade juures igast perest oma karjane. Nii on möödunud sajandi 80-ndate aastate paiku käidud metsakarjamaadel öösiti hobuseid valvamas ja huntide eest kaitsmas. See oli analoogiline mandril levinud öitsilkäimisega. Öitsi nimetust aga Saaremaal ja Muhus ei tunta, vaid sellist öist karjatamist nimetati *ooste taga käimiseks*.

Hobuste valvajaks oli perepoeg, -tütar, mõni suviline või keegi vanem inimene perest. Ohtul päikeseloojangul mindi

⁵⁹ KV 68, 1070 Jaani; ES KT 70, 124 Kaarma; KV 68, 1056 Põide.

ratsa hobustega metsa, hommikul, kui hakkas valget tegema, tuldi nendega koju tööle. Kui hobuseid ei olnud päeval vaja, siis olid nad kogu aja metsas ja valvajad käisid ainult öösiti nende juures. Karjamaal oli kokkulepitud koht, kuhu kogunesid hobuste valvajad. Ööseks tehti tuli maha. Tuule ja vihma eest oli mõnel pool metsa tehtud ka varjualune, okstest onn. Huntide hirmutamiseks oli kaasas karjapasun.

Pärast huntide hävitamist Saaremaal kadus vajadus hobuseid öösiti valvata. Hiljem valvati hobuseid öösiti suurtel avatud heinamaadel veel peamiselt selleks, et loomi hommikul varakult kätte saada ja tööle viia (Kärila Sõmera küla, Püha Ilaste, Ätu ja Rahniku küla). Mõnes külas (Karja Linnaka, Viira ja Öeste, Kaarma Saue-Putla ja Sepa, Valjala Jööri külas) tuli valvata hobuseid, et need ei läheks mõisamaadele, kuna mõisate piirid olid sageli lagunenud. Kindlat valvurit ei olnud, vaid hobuste juures käis see, keda parajasti lubasid talu tööd ja toimetused. Hobuste valvajate hulgas oli nii mehi ja naisi kui ka rohkesti lapsi (vanusest üle 10-ne aasta). Karjamaal (heinamaal) saadi kokku. Seal jaguneti paarikaupa ja asuti ümber karjamaa iga paar ise kohas valvama. Sel ajal kui üks paarilistest vaatas hobuste järele, võis teine põõsa ääres puhata. Kui oht oli väiksem, võis ösa valvajaid heinamaal küünis magada.

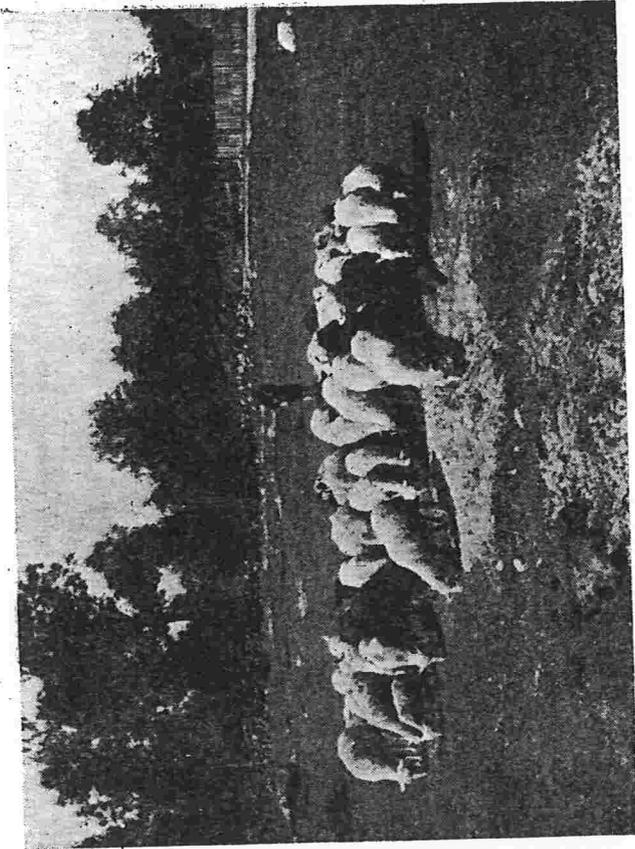
Üldisemalt oli taludes tuntud lammaste karjatamine oma karjasega.⁶⁰ Selline karjatamisviis oli Saaremaa ja Muhu küladest suhteliselt hilisemaks nähtuseks ja püsis kauem teistest eespool kirjeldatud karjatamisviisidest. Nii karjatati lambaid eriti just pärast maade kruntimist eraldatud karjamaadel kuni kolhoosikorrani.

Kui lehma sügiseti kõrrepõllul karjatati, oli igast perest ikka keegi loomade juures. Muidugi püüdis siis igaüks oma lehma ajada rohurikkamatele põlluosadele. Suviti ei ole veistekarjatamist sel kujul korraldatud. Ainult ühe teate järgi olnud Meiste külas (Karja) käesoleva sajandi algul igas peres kaks karjaskäijat — üks neist hoidnud lehma ja mullikaid, teine lambaid.

Lammaste juures käis karjas, *lambas* tavaliselt oma pere laps. Juba 7-ndast eluaastast loeti last *täislambriks*, sest siis suutis ta «ikka leivakotti kaasas kanda». Karjapõlv kestis 7—15-nda eluaastani. Kui oma peres ei olnud karjalealisi lapsi, siis võeti *lambri*, *lambalaps* vabadiikuperest või talust, kus oli palju lapsi. (Joon. 22).

⁶⁰ EA 48, 675 Kärila, Kihelkonna, Püha; KV 68, 141 Kärila; RKM II 74, 549 Kihelkonna.

Karjalapse ülesandeks oli lambaid hommikul laudast välja ajada ja õhtul nad jälle kinni panna. Suve jooksul ei olnud karjasel vaba päeva. Ta sai olla kodus vaid siis, kui perenaine ise läks *lambasse* või kui päev läbi sadas jämedat vihma. Ilusa ilmaga mängisid karjalapsed omavahel karjamaal. Rannakarja-

Joon. 22. Karjalaps lambakarja minemas. Kihelkonna, Lõmala k. 1937.
Fk. 792:103.

maadel käidi ühiselt suplemas. Mõnel pool oli karjamaale ka kiik ehitatud. Vanemad tüdrukud on karja juures *varduid* kudunud, poisid meisterdanud endale pajupille jm.

Palgatud lambalansle anti tasuks nii vilja kui ka riideid⁶¹. Riided tehti sügiseks kooliminekuks. Kui mõnel vaesemal lapsel oli juba varem vaja riideesemeid, siis tehti ka suveks talle särk ja püksid või kuub. Palk ei olenenud tavaliselt karjatavate lammaste arvust. Suve pealt anti palgaks vakk (66 l) vilja ja samapalju kartuleid, kusjuures lambrine oli pere toidul. Kärja kihelkonnas arvestati palga lammaste pealt — matt (7,5 l) vilja lambalt, lisaks väike kingitusraha ja riidet — nii kuidas

⁶¹ KV 68, 141 Kärja; RKM II 74, 729 Kihelkonna.

keegi sai lapse vanematega kaubale⁶². Pühade, eriti jõulu ajal kosfitaati karjalast pühadetoitudega. Tiitsuotsa külas (Karja) oli kujunenud tavaks, et saiad pidid olema küpsetatud valimis juba pühadelaupäeva hommikuks, millal karjalaps on käinud oma saiakaku järel.

Karjalaps elas samas peres, kus ta *lambas käis*. Tema magamisase oli tavaliselt lakas, külmemal ajal toas. Karjalapse leivakott sarnanes lambakarjase omaga.

Lapsed käisid lambakarjas suvisel koolivaheajal. Koolivahe-aeg kestis varem jüripäevast miiklipäevani. Pärast miiklipäeva on lammaste juures käinud mõni vanem inimene, kellel teiste tööde kõrval oli sügisel rohkem aega.

Mõnikord olid tallu palgatud vabadikulapsel ka oma *lambad järgi*. Sel juhul elas karjane kodus. Igal hommikul tuli ta sealt oma lammastega, võttis pere lambad ette ja läks karjamaale. Järjekindlat leivakoti kaasapanemist sel juhul ei olnud. Õhtul pärast karjast tulekut kutsuti teda vahel sööma, kui toit juhtus olema valmis. Leivategemise ajal teinud perenaine karjalapse jaoks leiva (Meiuste küla Karja). Samal ajal on teateid, et karjalapsi koheldi halvasti — «halvad sõnad olnud palgaks». Väene karjalaps kurtnud, et tema eest ei hoolitseta, et talle ei anta puhkust ega puhast pesu⁶³.

Saadud andmete järgi on Mustjala kihelkonnas iga pere karjatanud ikka oma lambaid eraldi karjasega nii küla ühis-karjamaal kui ka hiljem krunditud⁶⁴ maadel. Muhus ja Põides seevastu oli selline karjatamisviis peaaegu tundmatu. Mujal Saaremaal on seda aga esinenud kohati vähesel määral teiste karjatamisviiside kõrval.

Noorkarja — vasikate eraldi karjatamise kohta on andmeid Muhust ja Põidest⁶⁴. Seal on peetud vasikaid kevadest kuni heinaajani metsaheinamaal, sügisel aetud heinaädalale. Kevade poole suve oli igast perest laps vasikate juures. Ööseks pandud vasikad tühja heinaküüni kinni. Karjalapsed ise käisid aga õhtuti kodus ja tulid hommikul uute päevaste leivakottidega tagasi. Enne heinatööde algust viidi vasikad koju. Küüni puhastatud karjased ühiselt, kogu küüni põrand jagati mõne vanema poisi poolt ruutudesse vastavalt karjaste arvule ning igaüks pidi puhastama oma osa. Sügiseiti käidi vasikate juures ka karjakorras, kuid loomad aeti ööseks koju. Lapsed käisid õhtuti *vassikate vastus*⁶⁵.

Peale hobuste, veiste ja lammaste on taludes veel käesoleva

⁶² KV 68, 141.

⁶³ KKI MT 83, 3 Karja.

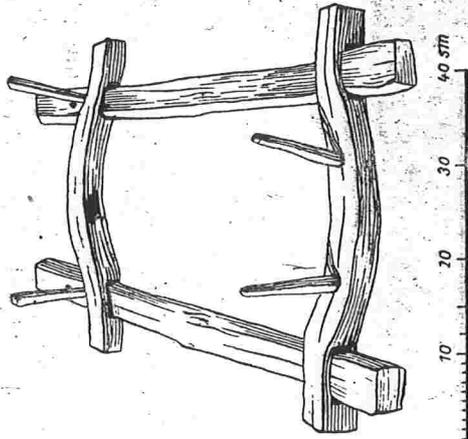
⁶⁴ KV 68, 333; RKM II 54, 133.

⁶⁵ KV 68, 333 Muhu.

umbrohust puhtad. Küla vahele lahtilastud sigadele pandud rõngas ninna, et nad ei saaks teid ega õue üles tuhmida ⁶⁶. Samuti rõngastati ka karjamaale aetud sead.

Kodanliku aja alguseks kadus sigade karjatamine. Sigu hakati pidama aasta läbi kinni — talvel luidas, suvel kindlates seadades. Kartuli ja sööda-juurvilja laialdasem kasvatamine võimaldas kindlustada sigadele ka suveks toitu.

Eraomandlik maavaldamine seoses talumaade kruntimisega hävitas Saaremaal ühiskarjatamise.

Joon. 24. Searangid. ES KT 70, 66—7. järgi.

Iga talu korraldas nüüd ise oma loomade karjatamise sõitumata külas väljakujunenud varasematest traditsioonidest. Suurkarja hoiti kindlate aedadega piiratud karjamaal. Lamaste karjatamiseks puudus sageli igal perel võimalus — ühelt poolt andis end tunda karjamaa vähesus, teiselt poolt polnud alati karjasealisi lapsi. Lambad anti kogu suveks söödale taludesse, kuhu olid maade kruntimisel langenud suured remad ja paremad karjamaaosad ja kus oli ka karjataja. Tasuks nõuti suve kohta Kihelkonnal Oju ja Eeriksaare külas 1 küllimit (12 l) vilja lamba pealt, Virita külas Andu peres 2,5 krooni nii vanalt lambalt kui ka tallelt. Seega, kasutades ära kodanluseaegses Saaremaa külas valitsenud maa (karjamaa) puudust, muutusid mõned talud omamoodi ettevõtjateks — lambakarjatajateks, saades sellest küllaltki head lisasissetulekut oma majapidamisele. Ka riigimõisad on praktiseerinud talupoegade lammaste karjatamist. Nii näiteks on Muhust viiud lambaid Orinõmmes mõisa karjatada.

Ühiskarjatamine püsis edasi nendes küladest, kus ei jõutud veel enne nõukogude võimu taaskestamist talusid mõõta (Kaarma Piila küla, Karja Joiste küla, Kihelkonna Lätiniidu

⁶⁶ Rõngad käämati sukavardajämედusest või veidi jāmედამast raudtraadist (ES KT 70, 69 Kaarma).

sajandi algul kärjatatud hanesid ja sigu. Nende hoidmiseks pole ühiskarjast võetud, sest aiad takistasid neid «paha peale» minemast. Vanad inimesed ja lapsed vaatasisid hanede ja sigade järele. Tuli valvata, et haned kodust kaugele ei läheks ega kull või rebane neile karjamaal liiga ei teeks. Pärast heina-

Foto J. Pääsuke 1913. Fk. 214:279.

Joon. 23. Rangidega sead. Jāmaja, Ohesaare k.

aega, kui hanepojad olid suureks kasvanud, lasti nad vabalt lähedasele heinamaale. Seoses maade kruntimisega läksid karjamaadel seni ühises kasutuses olnud veeaugud ja -lohud 1—2 talu valdusse. See asjaolu pidurdas hanede kasvatamist teistes taludes. Hanede valvamine muutus nüüd eriti tülikaks, sest haned kippusid võõra maa peale. Paljudes majapidamistes loobuti hanede pidamisest.

Sigu karjatati kas küla kesapõllul, harvemini karjamaal või lasti vabalt küla vahele. Sead pidid endale suvel ise väljast toitu otsima. Pahuratele sigadele, kes lõhkusid aedu, pandi kaela puust rangid. Need koosnesid kas kolmest või neljast puust. Viimasel juhul oli ülemine puu üles- või allapoole telgitav vastavalt sea kaela jāmედusele (joon. 23, 24). Kesalt rohtu otsisid tuhnisid sead pinnase üles ja hävitasid sel teel umbrohujuri. Rahva mälestuste järgi hoidnud sead põllud

Mitmesugused teised karjatamisviisid, mis esinevad veel praegu majandites, on seega üleminekuastmeteks vanalt ühiskarjatamiselt uuele.

Ühismajandite karja kõrval on ka kolhoosnikutel endil loomi (lehma, lambaid). Nende karjatamisel on kohati elustunud vanad ühiskarjatamise tavad. Kui varem toimus ühiskarjatamine tavaliselt ühe-kahe-, üksikjuhtudel kolme küla piires, siis nüüd toimub see paljudes kolhoosides uuel alusel — brigaadide (2—5 küla) kaupa. Kolhoos eraldab igale brigaadile teatud karjamaa osa. Selliselt on korraldatud karjatamine Muhus Hellamaa külanõukogu «Ühismaa» kolhoosis, Kihelkonna külanõukogu «Majaka» kalurikolhoosis, Lümända külanõukogu Varuli-Ranna kolhoosis. Eriti ilmekalt esineb endiste ühiskarjatamise traditsioonide kasutamist just Muhus Hellamaa külanõukogu «Ühismaa» kolhoosis. Alljärgnevalt peatumegi lähemalt sellel.

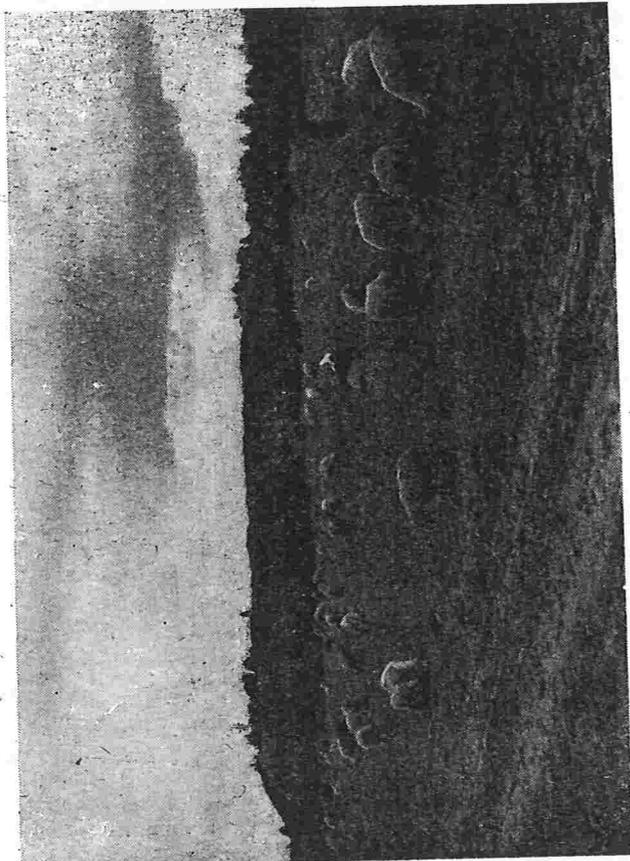
Kolhoosis oli neli brigadi⁶⁷. I brigadi (Hellamaa, Pärse, Lehtmetsa ja Lõpe küla) liikmete loomakarjas oli üle 50 lehma ja mullika. Kari oli antud 68-aastase meeskolhoosniku hooieks. Ta ülesandeks oli joota loomi päeval karjamaa käevust ja pidada korras traatatad. Tasuks selle eest sai ta kolhoosnikutelt ühe nomipäeva iga lehma pealt suve kohta. Teistes brigaadides ajasid kolhoosnikud hommikuti oma lehmad küla kesale. Seal edasi ajas keegi ühiselt kõigi loomad karjamaale, kus kaevul tuli täita joogikünad veega. Vajaduse korral pidi ta keskpäeval kella 14 paiku lehma jootma. Sama inimese kohustuseks oli õhtul loomad külasse tagasi ajada. Selline karjaajaja oli järgemööda iga päev ise perest.

Valdavas osas Saaremaa kolhoosides on võimaluse piires antud igale brigaadile või külale oma karjamaa, mida kolhoos ise ei kasuta. Karjamaa on piiratud aiaga. Loomad aetakse hommikul välja, õhtul tagasi koju. (Valjala külanõukogu Valjala kolhoos, Pihlta külanõukogu «Kungla» kolhoos, Kaarma külanõukogu «Maleva» kolhoos, Kärja külanõukogu «Võidu» kolhoos jt.). Karjamaa kasutamine on tasuta. Külades, kus karjamaad on lahtised, valvatakse lehma karjakorraga (Kihelkonna külanõukogu Kalini-nim. kolhoos, «Majaka» kalurikolhoos, Kaarma külanõukogu «Ühistalu» kolhoos jt.).

Kirjelatud loomade ühine karjatamine on ratsionaalne ja palju vähem aega nõudev kui eraldi üksikult oma lehma karjatamine. Ka lammaste hoidmine on igal perel kodu juures väga tülikas. Sel juhul peab keegi alati perest lambaid valvama või ketitama ega saa seetõttu korralikult käia kolhoosi-

⁶⁷ Andmed 1958. aastast.

küla). Erandina säilis ühiskarjatamine veel ka seal, kus talude eraldatud karjamaaosadele ei olnud aedu vahele tehtud (Muhu Suuremõisa küla, Põide Tagavere küla, Jämaja Karuste, Laadla, Tammuna küla, Kihelkonna Läägi küla). Nendes külades peeti aedade tegemist kulukaks ja peeti otstarbekamaks jätkata ühiselt loomade karjatamist. Seda tehti kuni kolhoosikorrani.

Joon. 25. Kordkarjased lambakarjas. Valjala, Valjala kolhoos. Autori foto 1959. Fk. 1259:141.

Nõukogude võimu ajal loodud maa ühiskondlik valdamine lõi uue aluse kogu meie põllumajanduse kui ka karjanduse arengule suurte ühismajandite — kolhooside ja sovhooside — kaudu. Kariloomade produktiivsuse tõstmisel on oluline osa nende suvisel karjatamisel. Seda korraldatakse organiseeritud korras. Karja hoiab kas alaline karjane, karjatalitajad kordamööda või lastakse kari kindlate aedadega piiratud karjamaadele ilma järelevalveta. Viimane karjatamisviis kultuurkoplites osutub majandites kõige ratsionaalsemaks. Vastavalt kohalikele võimalustele rajatakse kolhoosides üha laialdasemalt kultuurkarjamaid, et suunduda kopliviisilisele karjatamisele.

päev. Ka lehmade karjatamine toimub mõnes ühismajandis. (Lümanda külanõukogu «Lembitu» kolhoos, Leisi külanõukogu Puškini-nimeline kolhoos) koos kolhoosnikute individuaalloomadega karjakorra alusel. Karja juures käivad vaheldumisi karjatalitajad ja loomapidajad.

Kolhoosnikute loomade pidamist ühismajandi karjas ei saa heaks kiita. Sellises ühiskarjas puudub võimalus suveperioodil maksimaalselt hoolt kanda ühismajandi karja eest, kindlustada seda haiguste vastu. Nendes üksikutes kolhoosides, kus esineb antud karjatamisviisi, astutakse samme selle kõrvaldamiseks (karjamaa eraldamine kolhoosnikutele jms.).

Nagu esitatud materjalidest selgub, on Saaremaal ja Muhus loomade karjatamist korraldatud ühiskarjamaadel mitmel viisil.

1) Loomade karjatamine omapääd ilma järelevalveta. Sel juhul pidid olema kas põllud ja heinamaad või karjamaad piiratud kindla taraga, et loomad ei saaks «paha peale» minna.

2) Loomade karjatamine kogu küla või mitme küla poolt ühiselt palgatud karjasega.

3) Loomade karjatamine kordamööda pere-perelt karjas käies.

4) Loomade karjatamine igal perel oma karjasega, kuid ühisel karjamaal.

Praegune olemasolev materjal ei võimalda vaadeldud küsimusi lähemalt analüüsida ega täpsemalt kindlaks määrata ühe või teise ühiskarjatamisviisi paikkondlikke ja ajalisi esinemispiire. Et seda teha, oleks vaja põhjalikult uurida küla karjamaade iseloomu, nende paiknevust põldude ja teiste kõlvikute suhtes jne. Rahva mälestuste järgi peetakse näiteks Muhus loomade karjatamist karjakorraga vanemaks nähtuseks kui ühiskarjase palkamist, Põide kihelkonnas aga vastupidiselt.⁷⁰

Karjatamise korraldamine ühiskarjasega oli levinud Saaremaa selles osas, kus olid sisemaa karjamaad. Muhus on selle kohta vaid mõni üksik teade. Sisemaa karjamaadel nõudis loomade karjatamine pidevat järelevalvet. Vana tava kohaselt usaldas küla karja hoidmise ühiskarjasele.

Olemasolevate teadete põhjal selgub, et Saaremaa põhjapoolsetes kihelkondades (Jaani, Karja, Mustjala ja ka Põide) oli levinud ühiskarjase palkamise kõrval ka loomade karjatamine igal perel oma karjasega (*karjalapsega*). Viimane karjatamisviis oli valdav Mustjala kihelkonnas. Kordkarjatamine ei olnud üldiselt levinud, esines vaid erandjuhtudel. Teistes Saaremaa kihelkondades on paralleelselt ühiskarjasega loomi

tööl. Kõige otstarbekamaks peetakse kolhoosnikute lammaste ühist karjatamist karjakorraga. Seda organiseerib brigadir või farmijuhataja. Ta kirjutab kevadel üles lammaste arvu perede järgi. Selle alusel seab brigadir (farmijuhataja) sisse karjakorra, teatades, millisest perest see kevadel algab. Tavaliselt jätkatakse karjakorda perest, kuhu see eelmisel sügisel jäi. Lammaste juures käib karjas kas mõni vanem inimene, koolilaps õppetöö vaheajal või see, kes on parajasti vaba kolhoositööst. Kui karjamaa asetseb põldude vahel, siis on lammaste juures korraga kaks karjast (joon. 26). Külades, kus lammakarjamaa asub kaugel, ei aeta lambaid igal õhtul koju, vaid paigutatakse mõnda karjamaa läheduses olevasse tühjaks jäetud talulauta. Sel juhul on kordkarjase ülesandeks loomi hommikul ja õhtul joota (Kihelkonna külanõukogu «Kommunisismi» kolhoos). Mõnes külas (Hellamaa külanõukogu «Ühismaa» kolhoos) on palgatud keegi vanem inimene, kes lambad hommikul laudast lahti laseb ja õhtul kinni paneb, kuna päeval on lambad ataga piiratud karjamaal. Tasuks sai ta 30 kopikat lamba pealt kogu suve eest. Kui ta peab ka lambaid jootma, siis on tasu 50 kopikat lamba pealt, talled kaasa arvatud (suvel sündinud talled ei kuulu tasu alla).*

Valdavas osas Saaremaa kolhoosides kettitavad kolhoosnikud oma loomi (Piiri külanõukogu «Ühenduse» kolhoos, Leisi külanõukogu Puškini-nimeline kolhoos jt.). Kohati võimaldatakse kolhoosnikutele karjatada oma loomi ühismajandi karjahuigas (Kärla külanõukogu «Võidu» kolhoos, Laimjala külanõukogu «Edasi» kolhoos, Mustjala külanõukogu kolhoos «Oktoobri Võit», Valjala külanõukogu Valjala kolhoos jt.). Kolhoosi poolt palgatud karjasele tasuvad kolhoosnikud lamba pealt 1—2,50 rubla, mullika pealt 3 rubla suve eest kolhoosile või otse karjasele. Kaarma külanõukogu «Kalevi» kolhoosis tasuti karjasele lamba pealt kas 3 rubla rahas või vastavalt normipäevades⁶⁸. Kuna varasemate töötasu normide juures karjase töö oli vähetasuv, siis oli kolhoosil sageli raskusi karjaste saamisega. Valjala külanõukogu Valjala kolhoosi I kompleksbrigaadis korraldati lammaste hoidmine karjakorraga⁶⁹. Karjas käijateks on kolhoosnikud, kuna nad saavad brigaadi lammastega (arvult üle 40) koos karjatada ka oma lambaid. Karjakorras olijale andis kolhoos hüvitust — karjapäeva eest arvestati 1/10 normipäeva, s. o. 10 karjapäeva peale üks normi-

* Tasu on arvestatud 1961. aastal kehtestatud hindade mästaabi järgi. ⁶⁸ 1958. aastal oli «Kalevi» kolhoosis normipäeva tasu 9 rubla raha (enne 1961. aastat kehtinud arvestuse järgi) ja 1 kg vilja. Seega arvestati karjasele lamba pealt keskmiselt 3 normipäeva. ⁶⁹ Andmed 1959. aastast.

hoitud karjakorraga, kuigi viimast esines suhteliselt vähem. Ainult Kihelkonnal oli kordkarjatamine valdav. Erandjuhtudel karjatati neis kihelkondades iga pere loomi oma karjasega. Anseküla ja Jämaja kihelkonnas on loomi hoitud karjakorraga või lastud järelevalveta lahtistele rannakarjamaadele. Võib oletada, et üheks teguriks, mis nõudis Sõrves ja Kihelkonnal ühiskarjatamise sellist korraldamist, oli asjaolu, et nendelt aladelt on käinud lapsed Kuramaal ja ka mandri-Eestis karjateks. Lapse saatmine väljapoole kodusaart oli majanduslikult tulusam kui tema panemine oma pere loomi valvama.

Saaremaal on karjane võetud ühe loomaliigi karjatamiseks (*oostepoiss, lambrine*). Mandri-Eestis on aga külakarjane pidanud hoidma korraga nii lehmi kui ka lambaid. Kuna mandril olid suhteliselt suuremad talud ja peeti rohkem loomi kui Saaremaal, siis oli karjasel raske toime tulla arvuka külakarja valvamisega. Nendel karjastel olid tavaliselt kordamööda peredest lapsed abiks karja hoidmas.

Kuigi karjased olid pärit kehvikute või maatainimete hulgast, suhtuti karjasesse austuse ja lugupidamisega. Selline suhtumine kajastub ka rahvalauludes. Kari oli ju peres suureks varanduseks, alates ürgkogukondlikust korrast. Ta andis toitu liha ja piima näol, samuti nahka ja veojõudu. Kapitalismi arenemise tõttu külas muutusid loomad talule peaaegu ainsaks rahalise sissetuleku vahendiks.

Kari oli suvel kogu päeva külakarjase hoole all. Et karjane loomi korralikult hoiaks, selleks püüti temaga hästi läbi saada. Perekorda käivate ühiskarjasele anti kaasa parem leivakott kui teistele taluteenijatele või suvilistele. Leiva, kartulipudru ja kala kõrval pandi võimaluse korral kaasa ka veidi liha ja võid. Nagu eespool nägime, peeti karjast meeles ka pühade puhul. Sageli küpsetati jõululaupäeval karjasele eraldi sepiku- või saiakakk ning teda kutsuti igasse peresse sööma. Ühiskarjase kostitamises ei tohtinud ükski pere teistest maha jääda. Lambakarjase meeleheaks on perenaised mõnikord teinud talle kingitusi (paar kindaid, sokke või lõnga nende jaoks; kodanlikul ajal ka nael võid jm.), et ta oleks hoolas karja valvamisel.

Omapäraseks karjase austamisavalduseks oli Muhu Viira külas *lambrise* Lamba Mihkli 85-nda sünnipäeva pühitsemine käesoleva sajandi 30-ndate aastate algul. Mihkel käinud hulki aastaid küla lambakarjas. Kogu küla tähistanud ühiselt tema juubelit, oli õlutki tehtud. Mehed kandnud vana lambrise kätel läbi küla.

Kuna karjase tasu oli küllaltki tagasihoidlik, moodustasid kostitamised palgate vajaliku lisa, kuigi vabatahtlike annetuste

näol. Võrreldes mandriga, oli ühiskarjase palk Saaremaal ja Muhus tunduvalt madalam. See oli kehtiv ka teiste maa palgate töölise kohta, sest vähesel põllumaal ei suudetud rakendada kõiki olemasolevaid töökäsi.

Loomade karjatamine ühisel karjamaal igal perel eraldi karjasega on kõige kauem püsinud ühiskarjatamise vormiks. Karjaseks oli tavaliselt laps. Kui varem lapsed pidid valvama sigade ja hanede järele, siis hilisemal ajal, kui loobuti nende karjatamisest, anti lambad enamasti oma pere laste hoole alla. Tutvumine ühiskarjatamise küsimustega aitab täiendada pilti meie küla ühistöö traditsioonidest. Just Saaremaal ja Muhus olid ühistöö traditsioonid — peamiselt talgute näol — tugevalt juurdunud ja säilisid kuni kolhoosikorrani. Sama võib öelda ka ühiskarjatamise kohta. Praegugi on kolhoosnikute loomade karjatamisel kohati elustunud vanad ühiskarjatamise tavad uutes tingimustes.

O SOVMEŠTNOJ PAST'BE SKOTA NA OSTROVE SAAREMAA

И. Ллив

Резюме

В эстонских деревнях совместная пастба домашних животных берет начало с давних времен, она была обусловлена общинным землепользованием.

С 60-х годов XIX века в связи с развитием капитализма начался выкуп крестьянских дворов в личную собственность, что привело к ликвидации экономической основы совместной пастбы скота. В дальнейшем общая пастба еще велась на островах, в западной и юго-восточной Эстонии на территории селу. Совместное пользование пастьями сохранилось местами на острове Сааремаа и до восстановления Советской власти в 1940 году.

В скотоводстве Сааремаа первое место занимало овцеводство, что было обусловлено характером местных пастбищ. Начиная с 20-х годов настоящего столетия значение овцеводства уменьшилось, большее внимание начали уделять разведению молочного скота.

Одной из более старых форм совместной пастбы скота была пастба без надзора. Так пастби преимущественно крупный рогатый скот. В таких случаях деревенские поля или пастбища были обнесены оградой.

На островах Сааремаа и Муху преобладали каменные ограды. Их возведение и наблюдение за сохранностью являлись обязанностями насе-